

THEOLOGIA SYSTEMATICA

Bálint Péter*

Debrecen

Jézus-mintázatok a népmesékben.
„Hogyne vóna hű szívű, mikor én vagyok
a mögváltója!”¹

I.

[...] mert magunk hallottuk, és tudjuk, hogy
biztonnal ez a világ idvezítője, a Krisztus.

(Jn 4,42)

Elöljáró beszéd

Az amerikai folklorista, Alan Dundes *A hős-mintázat és Jézus élete* (*The Hero pattern and the Life of Jesus*) tanulmányát ezzel a provokatív, ámbar igaz mondattal kezdi: a folkloristák nem szenteltek különösebb kritikai figyelmet sem az Újtestamentumnak általánosságban, sem Jézus életének,² majd mintegy lehetséges magyarázatként fűzi megjegyzéséhez: annak, hogy a folkloristák ennyire nem foglalkoznak az Újtestamentummal, talán az előítélet és önös érdek kombinációja az egyik oka.³ Egyet is érthetünk e kijelentéssel, ámde a feltűnő érdektelenség vagy elzárkózás magyarázható még – s ezt sem szabad kizárni – a jól körülhatárolt és régóta birtokolt tudományos „vadászterületek” sérthetetlenség-

* Bálint Péter (Debrecen, 1958) egyetemi tanár, tudományos kutató, József Attila-díjas író. 1984-ben végzett a Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar nyelv és irodalom és történelem szakon. 2000–2020 között a Debreceni Egyetem (DE) Gyermeknevelési és Felnőttképzési, valamint Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Karának oktatója, 2015–2020 között pedig dékánja. 2010-ben habilitált a DE Filozófiai Intézetében az *Önmagunk megírásának vágya?* című irodalomelméleti tézisével. Másfél évtizede a Kárpát-medencei etnikumok mesenarratíváit kutató irodalmi hermeneutikai, komparatistikai és nyelvfelmológiai aspektusból. E témában öt kötete jelent meg magyar és angol nyelven, illetve tucatnyi tanulmánykötetet és mesegyűjteményt szerkesztett. Megjelenés előtt áll a *Meseértelmezések* című kötete a Magyar Napló kiadónál.

¹ Juhfijankó. In: Kálmány Lajos (gyűjt.): *Pingált szobák. Borbély Mihály meséi*. Hagyományaink VI. Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék 1976, (7–27) 25.

² Dundes, Alan: *Interpreting Folklore*. Indiana University Press, Bloomington 1980, 223. Vö. még Schmitt, Jean-Claude: Les traditions folkloriques dans la culture médiévale. In: *Archives des sciences sociales des religions* 52 (1981/1), (5–20) 6.

³ Dundes, Alan: *i. m.* 223.

gének féltékeny és makacs őrzésével is. Holott az elmúlt fél száz év másról sem szólt, mint az interdiszciplináris kutatások sürgetéséről, az együttgondolkodás, a sok szem többet lát szellemében remélt és elvárható eredményeiről, a speciális ismeretek és a közös tapasztalatok elnapolhatatlan megosztásáról.

Alan Dundes figyelemfelkeltő – a témában jelentős kortárs kutatók írásaiban alapos tájékozódásra és az általa felvetett szempontok következetes, tovább- és átgondolására serkentő – tanulmánya első harmadában hosszasan sorolja mindazokat a szerzőket (Frazer, Raglan, D. Fr. Strauss, Rank, Baum, Campbell, von Hahn stb.), akik az elmúlt másfél száz év alatt valamilyen szempontból analógiákat kerestek az Ó- és Újszövetség egyes kiemelkedő alakjai (Mózes, Éliás, Dávid, József), illetve más ókori mitológiák hősei⁴ és Jézus alakja között az egyes történetekben és legendákban. Valamennyiük eszmefuttatásának vizsgálatakor sorra veszi azokat az elméleti vagy kutatómódszertani problémákat, amelyek felmerülnek a tény és fikció, a történelem és folklór bonyolult összetett aspektusából, illetve folyamatos vitára adnak okot, noha nem hallgathatjuk el, hogy már a tanulmánya előtt megjelent, egészen kitűnő könyvek és tanulmányok sokasága maradt ki Dundes látóköréből, amint erre Michel Tardieu briliáns tanulmányának bibliográfiája világít rá.⁵

A magam részéről ezen a ponton nem kívánok belemélyedni sem a Jézus korát kutató történészek vagy a két szövetségre fókuszáló exegeták, sem az ókori mítoszkutatók vagy kortárs filozófusok, sem pedig a kulturális antropológusok vagy irodalmárok sokaságának igazán sokféle és szövevényesen bonyolult okfejtésébe, illetve véget nem érőnek tűnő vitáiba. Egyfelől le kell szögezmem: irodalmár lévén kompetenciám meglehetősen korlátozott, másfelől jelen tanulmányban

⁴ „Ozirisz egyiptomi legendája – jótevő és civilizáló isten, meghalt és föltámasztott, örök élet ura és megmentő – és Jézus Krisztus, élő Isten, kereszthalálával a rossz fölött győzedelmeskedő és dicsőséges Feltámadása között a kortárs »ezoterisztikus« irodalom szívesen állít föl párhuzamosságokat, melyeket nyíltan beavatási misztériumnak hisz.” Cannuyer, Christian: Osiris et Jésus, les bons pélicans. In: Boespflug, Fr. – Dunand, Fr. (dir.): *Le comparatisme en histoire des religions*. Éd. du Cerf, Paris 1997, (223–238) 223. Vö. még Ropars, Jean-Michel: Le dieu Hermès et l’union des contraires. *Gaia: Revue interdisciplinaire sur la Grèce Archaique* 19 (2016), (57–117) 57–59. Továbbá Aszklépiossal: Drewermann, Eugen: *De la naissance des dieux à la naissance du Christ*. Éd. du Seuil, Paris 1992, 139–160.

⁵ „A keresztény oldalról Alexandriai Kelemen (II. sz.) által bevezetett Orfeusz/Jézus párhuzam alapja ugyanaz a halál/feltámadás tematika, amely a Dionüszosz és Jézus közötti közelítéshez vezetett.” Tardieu, Michel: Héraclès/Jésus dans la sophistique impériale. In: *Archimède: Archéologie et histoire ancienne* 6 (2019), 48–54. Ld. még Jourdan, Fabienne: Dionysos dans le Proteptique de Clément d’Alexandrie. In: *Revue de l’histoire des religions* 223 (2006/3), 265–282. Vö. Bonnel, Roland G. – Tobin, Vincent A.: Christ and Osiris. A Comparative Study. In: Israelit-Groll, Sarah (ed.): *Pharaonic Egypt. The Bible and Christianity*. Magnes Press, Jerusalem 1985, 1–29.

elsősorban a folknarratívák etno-, irodalmi- és valláshermeneutikai⁶ interpretációjára kívánok összpontosítani. Végző soron – úgy látom – évszázadok óta az a döntő kérdés merül föl a tudományos diskurzusban, hogy – némiként sarkítva a problémát – igazolható-e⁷ Jézus személye és élete a történeírók⁸ vagy filozófusok⁹ szemszögéből, s ha igen, akkor milyen Jézus-korabeli vagy későbbi évszázadokból származó dokumentumok, azaz papiruszok és könyvek, kanonikus és apokrif iratok (protestáns szóhasználatnál pszeudoepigrafák), kommentárok és (elsősorban is a páli) levelek stb. számítanak hitelesnek a mai kor kutatójának. (A történészek és filológusok döntően három forrást szoktak megnevezni Jézus történelmi alakjának igazolhatóságára: az archeológiát,¹⁰ az epigráfiát és az antik irodalmi hagyományt.) A francia protestáns teológus, Rémi Gounelle a maga részéről igyekszik rövidre zárni a vitát a vallásos szövegek történeti forrásként való kezelése okán:

⁶ Mezei Balázs: Fenomén és relevancia. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1. (1998/3), (1–23) 1.

⁷ „Jézus zsidósága, zsidó identitása olyan történelmi tény, amelyet észszerűtlen tagadni, és amelyet ma már egyetlen nevéhez méltó történész sem tagad.” Bogaert, Pierre-Maurice: L'identité juive de Jésus: une question d'actualité. In: *Revue théologique de Louvain* 33 (2002/3), (351–370) 353.

⁸ „L'histoire racontée est le fruit d'une hypothèse de travail de l'historien, documentée, vérifiable, mais falsifiable. Toute reconstruction historiographique intègre sa part de fiction, destinée à combler les silences des témoignages et à permettre le déploiement des grandes intrigues historiographiques.” Marguerat, Daniel: Jésus historique et christ de la foi: une dichotomie pertinente? In: *Revista Catalana de Teologia* 36 (2011/1), (35–53) 41–42. Vö. még: Meynet, Roland: *Lire la Bible*. Éd. Flammarion, Paris 1996, 49–52.

⁹ Ela, Jean-Marc: Jésus-Christ, Dieu des philosophes? In: *Revue des sciences religieuses* 49 (1975/4), 269–291. Vö. még: Goguel, Maurice: Critique et Histoire. À propos de la vie de Jésus. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 8 (1928/2), 113–148. Goguel, Maurice: *Jésus et les origines du christianisme*. I. La Vie de Jésus, Paris, Payot, 1932. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses*, 12 (1932/1) 67–73. Továbbá: „A történész inkább a hit mezőinek elmozdulásait, tartalmainak változásait vizsgálja, valamint a környező és hitet teremtő új társadalmi formák megjelenését.” Schmitt, Jean-Claude: La croyance au Moyen Age. In: *Raison présente* 113 (1995/1), (5–22) 6. A Tertullianusz és Szent Jusztyinosz közötti vitát ld. Simon, Marcel: Early Christianity and Pagan Thoughts: Confluences and Conflicts. In: *Religious Studies* 9 (1973/4), (385–399) 385–386. Szent Jusztyinosz: Párbeszéd a zsidó Trifónnal. In: Vanyó László (szerk.): *A II. századi görög apologetika*. Szent István Társulat, Budapest 1984, 133–313. Továbbá: Gesché, Adolphe: L'identité de l'homme devant Dieu. In: *Revue théologique de Louvain* 29 (1998/1), (3–28) 4.

¹⁰ Römer, Thomas: *L'invention de Dieu*. Éd. du Seuil, Paris 2017, 13. Vö. még: „[...] az archeológia már csak azért is megérdemli a vezető szerepét, mert a napfényes antik világ kutatóit kiviszi könyvtárszobáikból, s kényszeríti, hogy állják meg a helyüket: a napfényes antik föld halhatatlan valósága előtt.” Kerényei Károly: Wilamowitz filológiája és a magyar föld antik emlékei. In: uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Ford. Kövendi Dénes et al. Magvető, Budapest 1984, (93–110) 101. Továbbá: Meynet, Roland: *i. m.* 52.

„[...] az első évszázadokban keletkezett, Jézusról és az apostolokról szóló szövegek nem azért születtek, hogy pontosan elmeséljék mindazt, amit Jézus és az apostolok tettek, hanem hogy rögzítsék és továbbadják az örökölt és a közösségekben továbbélő hagyományokat. Vallomásos szövegek, nem történelmi könyvek: az ezeket író keresztények megpróbálták igazolni és Jézus alakjában gyökereztetni hitüket. Nem kell csodálkoznunk, hiszen ezek az evangéliumok jobban összpontosítottak Jézus üzenetének tartalmára, mint személyére: céljuk a tőle kapott felismerés/kijelentés továbbadása volt, nem pedig létének részletes leírása.”¹¹

Karasszon István református teológus a tudományos világban elismert Vermes Géza *A zsidó Jézus* című kötetének bírálata során az általa képviselt vallásbölcseleti szempontból érthetően fontosabbnak tartja az evangéliumok Jézusról szóló bizonyágtételét, mint a történelmi tények kibogozását:

„A történeti Jézus kutatói (bármily sokrétű is vizsgálódásuk) egy mozzanattal tökéletesen tisztában vannak: az evangéliumi elbeszélések *bizonyágtétel-jellegével*. Kiegészítéseik egyáltalán nem a történeti hamisítás jegyében történtek, hanem annak érdekében, hogy Jézus ügyét a maguk módján előremozdítsák.”¹²

Vizsgálódásunk szempontjából továbbgondolásra ad okot az is, amit Jean-Claude Schmitt a középkori folklórhagyományt vizsgáló kortárs történészek munkája kapcsán hangsúlyoz: a múltbeli társadalmak folklórjának szentelt figyelem azt sugallja, hogy a népi kultúra vagy népi vallás problémája összetettebb, mint

¹¹ Gounelle, Rémi: Az apokrif evangéliumok. Ford. Farkas Júlia. In: *Keresztény Magvető* 113. (2007/2), (138–147) 144. http://epa.oszk.hu/02100/02190/00210/pdf/KM_2007_02_138.pdf (2021. nov. 17.) Vö. még Gounelle, Rémi: Actes apocryphes des apôtres et Actes des apôtres canoniques. État de la recherche et perspectives nouvelles (I). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 84 (2004/1) 3–30. Gounelle, Rémi: Actes apocryphes des apôtres et Actes des apôtres canoniques. État de la recherche et perspectives nouvelles (II). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 84 (2004/4), 419–441.

¹² Karasszon István: Vermes Géza: A zsidó Jézus. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa. In: *Vigilia* 31. (1966/2), 151–154. Vö. még: „[...] a zsidó kutatók számára Jézus a zsidóság történelmének legfeljebb egyik érdekes alakja, az ókor-történésznek egy kutatási téma a többi mellett, a keresztyén kutatók számára azonban Jézus Krisztus a hit középpontja, akivel a keresztyén egzisztencia áll, vagy bukik. A Jézus iránti keresztyén érdeklődés tehát fundamentális jelentőségű, míg ez zsidó vagy világi kutatók esetében nem mondható el. [...] Nyilvánvaló természetesen, hogy nem a történeti kutatás eredményei alapozzák meg a keresztyén hitet. A történeti kutatás legfeljebb feltárhathja, megvilágosíthatja, reflektorfénybe állíthatja ennek a hitnek az alapjait, mégpedig úgy, hogy a hithez társul a történeti megértés.” Vladár Gábor: Az újabb Jézusirodalom mérlege. In: *Parókia. Dunamelléki Református Egyházkerület*. <https://honlap.parokia.hu/lap/papai-reformatus-teologiai-akademia/cikk/mutat/ujszovetsegi-tanszek/> (2021. jan. 19.) Vö. még Marguerat, Daniel: „Jésus historique et christ de la foi: une dichotomie pertinente? 41.

amilyennek látszik.¹³ E kijelentés igaz mind a „népi” (vernakuláris) vallás fogalmának meghatározására, mind az egyes folklórműfajok (legenda, mese, monda, hiedelem-történet) pontos történelmi eredeztethetőségére,¹⁴ mind pedig a folknarratívák mitikus-mesei hőseiben megjelenített Jézus-mintázatok fiktív, bizonyos vonatkozásaiban pejoratív értelmű „pogány”¹⁵ jellegére.

Ugyanilyen fontos kérdés, hogy vajon a keresztyén hitet megalapozó jézusi élet-és megváltástörténet – amint azt a Krisztus/Jézus-mítosz hívei vallják¹⁶ – éppúgy csak szakrális „fikció” terméke volna,¹⁷ mint a hasonmás hős megannyi más ókori mítosz és vallás fölfogásában: „szent” lényéé, mondjuk az egyiptomi Oziriszé és a kis-ázsiai Attiszé, akik *megváltó istenekké* lettek. Az ókortörténész Hahn István az utóbbi két évszázad filozófusainak és teológusainak írásaiban felmerült vitára utal *A két Krisztus-mítosz és a történelmi Jézus* című tanulmányában, és ebben a „historikus” és a „mitologikus” irányzat Krisztus-képét vizsgálva amellet teszi le a voksát, hogy a hellenisztikus logoszséma alapján

„[...] megtörtént a döntő lépés afelé, hogy Jézus egy új, immár hellenisztikus mitikus séma, a meghaló és feltámadó istenről, a szenvedő és megváltó istenember-ről alkotott elképzelés hősévé váljék”.¹⁸

A harmadik megvizsgálandó kérdés az, hogy a 19. század végéig írni-olvasni nem tudó parasztember,¹⁹ aki kétséget kizáróan keresztyén volt, és aligha lehetett

¹³ Schmitt, Jean-Claude: *Les Traditions folkloriques dans la culture médiévale*, 7. Vö. még Isambert, François-André: Religion populaire, sociologie, histoire et folklore. In: *Archives de sciences sociales des religions* 43 (1977/2), 161–184.

¹⁴ Heller, Bernát: Quelques problèmes relatifs aux légendes juives à propos des Exempla of the Rabbis publiés par M. Gaster. In: *Revue des études juives* 81, n° 161, (1925), (1–26) 5.

¹⁵ Mackey, James P.: Christian past and primal present. In: *Etudes Celtiques* 29, *Actes du IXe congrès international d'études celtiques. Paris, 7–12 juillet 1991. Deuxième partie: Linguistique, littératures*, (1992), 285–297.

¹⁶ Krisztus-mítosz elmélete. In: *Wiki.com*. https://hu.axiomfer-wiki.com/750011-christ-myth-theory-LVKLAG#Christ_myth_theorists (2022. márc. 17.).

¹⁷ Bottéro, Jean: La mythologie du divin. In: uő. *La plus vieille religion. En Mesopotamie*. Éd. Gallimard, Paris 1998, 127–162.

¹⁸ Hahn István: A két Krisztus-mítosz és a történelmi Jézus. In: uő: *Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből*. Kossuth, Budapest 1982, (203–229) 213–214. Ebből a szempontból is kitűnő Tardieu említett tanulmánya. „[...] Püthagorasz életrajza a kezdetektől hangoztatja a filozófus isteni leszármazását: »Püthagorasz Számosz szigetéről való volt, és mondják, hogy a prófécia (*al-kahana*) előre hirdette születését és azt, hogy szüztől született [...]«” Tardieu, Michel: *i. m.* 50. Továbbá: Mackey, James P.: *i. m.* 286.

¹⁹ A parasztembert gonosztevéként (*vilain*) ábrázolják a francia mesékben, és azt tartják róla, hogy a gonosztevők csúnyák, legalábbis a férfiak, mert feleségeik és lányaik elég vonzóak ahhoz,

elválasztani az Isten gondviselésétől,²⁰ képes volt-e a vele szemben támasztott elvárásoknak megfelelően megérteni az olyan Jézus személyéhez fűződő elvont fogalmakat, mint Isten Fia, Isten országa, felebaráti szeretet, kegyelem, feltámadás, megváltás, örök élet. Ezek a teológiai fogalmak a hétköznapi hitgyakorlás során valamiképpen beleivódtak ugyan tudatába, viszont minduntalan azt látjuk, hogy amikor beleszötte ezeket a narratívákba, a „példázatos és tapasztalati gondolkodás egysége”²¹ ellenére olyan történeteket beszélt el az általa nagyon is hétköznapi „emberként” vagy a folknarratívákra jellemző módon mitikus vonásokkal megjelenített és mágikus erővel rendelkező Jézus-mintázatról, amelyek ellentétben álltak a hivatalos egyház tanításával.

Végül még egy kérdés adódik: vajon az írástudatlan és az egyházi nyelvben járatlan mesemondó képes volt-e fölfogni azt a meglehetősen nagy különbséget a tanítóhivatal, illetve a prédikátorok közvetítette történeti Jézus-kép²² és a maga személyes hitélménye, illetve nem ritkán „babonás” vonatkozással telített hiedelemrendszerének apró mozaikokból alkotott Jézus-kép között,²³ s ha igen, akkor milyen narratív eljárásokkal igyekezett áthidalni a két szövegvilág közt fennálló értelmezési szakadékot? Manga János folklorista elsősorban az emocionális aspektust emeli ki Jézus népi vallásosságban megjelenített alakjáról:

„Különösen az újszövetségi szentírás eseményei azok, amelyek a vasárnapi és ünnepnap evangéliumok, prédikációk hatására mindig mély nyomot hagytak az inkább érzelmi, mint értelmi jellegű népi vallásosságban. Jézus életének bibliai mozzanatai pedig mindig újra- és újraélnek, nemcsak a templom, az ünnepek

hogy a csábítás tárgyai legyenek, s ezért alakult ki az a nevetséges konvenció a buta parasztokról, hogy olyan könnyen felszarvazzák őket, mint ahogyan a kereskedők általában átverik őket. Freedman, Paul – Marin, Françoise: Sainteté et sauvagerie. Deux images du paysan au Moyen Âge. In: *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 47 (1992/3), (539–560) 540. Vö. Ebben a tekintetben a középkor latin szókincse tanulságos, mert a „köznép” (*gens du peuple*) megnevezésére csak pejoratív (*vulgus, idiotae, minores, rudes, simplices* stb.) vagy személyes jellegű kifejezéseket (*illiterati, ignobiles, indocti* stb.) használ. Schmitt, Jean-Claude: *Les traditions folkloriques dans la culture médiévale*, 6.

²⁰ Freedman, Paul – Marin, Françoise: *i. m.* 541.

²¹ Kosseleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2003, 46.

²² Cullmann, Oscar: Les récentes études sur la formation de la tradition évangélique (suite). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 5 (1925/6), 564–579.

²³ A filozófus Vladimir Jankélévitch radikális kritikát fogalmazott meg a személyes messianizmusról, amikor ezt írta: „Az elszemélytelenedett Messiás [dépersonnalisation du Messie], aki csak a népi hiedelmekben maradt személyes, a judaizmus filozófiatörténetének lényeges jelensége.” Bogaert, Pierre-Maurice: *i. m.* 361.

hangulatában, hanem az otthon, a hétköznapi munkával, verejtékkal teli küzdelmeiben éppúgy, mint a hosszú téli esték szórakozásaiban.”²⁴

A múlt századi evangélikus teológus, Paul Tillich is kénytelen fölvetni a szorongató kérdések sorozatát a *Rendszeres teológia* című könyvének *A hit és a történelmi székepszis* fejezetében:

„Vajon, ha elfogadjuk a keresztény hit forrásdokumentumainak történet-kritikai elemzését, nem hozunk-e be az egyház és a keresztény emberek életébe és gondolkodásába egy veszedelmes bizonytalansági tényezőt? [...] Nem lehetséges, hogy a történet-kritika arra az álláspontra helyezkedik, hogy a Názáreti Jézus nevű ember sohasem élt? [...] És ha egy ilyen ítéletet nem is lehet teljes határozottsággal meghozni, hát nem dönti-e romba a keresztény hitet már az is, hogy egyáltalán elképzelhető és valószínűnek mondható, hogy Jézus nem élt?”²⁵

A magam részéről értem és elfogadom azt a vallásbölcseleti és más diszciplináris megközelítésben jelentkező aggodalmat, hogy az egyetemes folklór és bizonyos értelemben az ókortól napjainkig az „irodalom” szempontjából Jézus alakja, miként megannyi ókori vallás istenségé is, szakrális és/vagy profán *fikció*,²⁶ az arisztotelészi „költészet”²⁷ révén létrehozott, s nem feltétlenül minden kétséget kizáró történelmi tényekkel alátámasztott alak – már ha az ókoriakat ez a szempont egyáltalán érdekelte, ami némelyek felfogása szerint a keresztényen valást alapjaiban rázhatja meg.²⁸ Ám a „bizonytalansági tényező” említése nagyon

²⁴ Manga János: A kánai menyegző változatai. In: *Ethnographia – Népelet* 57. (1946/1–4), (49–64) 50.

²⁵ Tillich, Paul: *Rendszeres teológia*. Ford. Szabó István. Osiris, Budapest 2002, 322.

²⁶ Jung, Carl Gustav: *Válasz Jób könyvére*. Ford. Tandori Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992, 61. (7. fejezet). Vö. még „Sztintén igaz történet (és nem fikció) igényével jelentkezett a vallásos epikus irodalom hazánkban is: tehát a bibliai történetek, a szentek élettörténetei, a vallásos példázatok, látomásirodalom stb.” Dömötör Tekla: Szájhagyomány és írásbeliség a középkori epikában Magyarországon. In: Székely György (szerk.): *Eszméletörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, (147–159), 151.

²⁷ „A történetíró és a költő ugyanis nem az különbözteti meg, hogy versben vagy prózában beszél-e [...], hanem az, hogy az egyik megtörtént eseményeket mond el, a másik pedig olyanokat, amelyek megtörténhetnének.” Arisztotelész: *Poétika*. Ford. Sarkady János. Magyar Helikon, Budapest 1974, 22.

²⁸ „Ha tagadjuk a keresztény esemény tényelemét, a kereszténység alapját tagadjuk.” Tillich, Paul: *i. m.* 318. Vö.: „Gerhardsson, Bultmannhoz hasonlóan, azt állítja: Jézus alapvetően egy zsidó tanító, akinek saját tanítványi köre van, és – teszi hozzá – aki korának zsidó tanítóihoz hasonlóan tevékenykedett.” Kustár György: *A mimézis szerepe Jézus tanításának megértésében*. Sárospatak 2019, 45. [Doktori tézis.] (http://real-phd.mtak.hu/835/1/Kustar_Gyorgy_disszertacio_watermark.pdf (2020. ápr. 14.).

is a 19–20. századi tudományos gondolkodásmódról árulkodik, ami esetünkben semmiképpen sem vetíthető vissza az évszázados paraszti vallásos gondolkodásra, amely a hit és a rituálé idegen elemeit ötvözi²⁹ anélkül, hogy zsákutcába tévednénk. Éppen ezért jelen tanulmány célja nem is lehet más, mint összpontosítás a mesemondó kognitív értelmezésében az évszázadok alatt folytonosan és egyénenként változó Jézus-kép narratív megjelenítésének vizsgálatára. Ennek érdekében egy jelentős számú mesekorpuszt kell hermeneutikai szempontból elemeznünk és leírunk, és ezáltal talán magyarázatot találunk arra, hogy a hősteremtő mesemondók miért tartották fontosnak a jézusi mintázat követését a csodálatos születéstől a feláldozásig,³⁰ miközben nem ritka, hogy a kanonikus történetektől eltérő szövegeket hoztak létre.

Napjainkban is, amikor az itthon és nemzetközileg ismert folkloristák, illetve irodalmárok nyomós érveit és hivatkozástekintélynek számító történészek ellenérveit olvassuk (ha egyáltalán jól olvassuk), és különböző szellemi kerülműutakat bejárva ismételtetjük a pró és kontra állításokat azon sokat vitatott kérdés ürügyén, hogy a folknarratívák milyen történelmi „igazságot”³¹ tartalmaznak, vagy „tényszerű” érvényességgel rendelkeznek, ha egyáltalán rendelkeznek,³² ugyanannak a forráskritikai szélmalomharcnak vagyunk az áldozatai, mint voltak azok, akik a mese (régebbi bölceleti szövegekben *fabula*) történelmi és példázatos értékéről vitakoztak. Reinhart Koselleck a történetírás fordulópontjának tartja, hogy a „történelemmel szemben támasztott valóságigény” felerősödött a korábbi „morál példagyűjtemény” jellegével szemben,³³ ám a (várás)mese talán éppen az évszázados exemplumok,³⁴ proverbiumok,³⁵ szentenci-

²⁹ Czarnowski, Stefan: La Culture religieuse des paysans polonais / The Religious Culture of the Polish Peasants. In: *Archives de sciences sociales des religions* 65 (1988/1), (7–23) 9.

³⁰ Goguel, Maurice: La foi à la résurrection de Jésus dans le christianisme primitif. Étude d'histoire et de psychologie religieuses. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 13 (1933/1), 76–79.

³¹ Meynet, Roland: *i. m.* 59–63.

³² Vö. Gyáni Gábor: Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélte múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 9–18. Olosz Katalin: Történelem, történetírás és szájhagyomány. In: *uo.* 336–342. Magyar Zoltán: Orális tradíciók és népi történelemszemlélet „felülnézetben”. *Uo.* 372–381.

³³ Koselleck, Reinhart: *i. m.* 58.

³⁴ Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklor Archívum, 19. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 1992.

³⁵ Horsley, Richard A.: Jésus contre le nouvel ordre romain. In: Baslez, Marie-Françoise (éd.): *Les premiers temps de l'Eglise de saint Paul à saint Augustin*. Éd. Gallimard, Paris 2004, (310–321), 316.

ák³⁶ és példázatok hatására is őrizte meg tagadhatatlanul mindmáig ezt a „morál példagyűjtemény” jellegét, ugyanis ezen keresztül volt képes kifejtetni a mesemondás lényegi szándékát: a tanító és erkölcsnevelő, képekben láttató és szóval teremtő funkcióját, amihez a szórakoztatás igénye csak másodlagosan járult a lokális szintéren.

Úgy tűnik, hogy a varázsmese kutatója, aki a maga választotta etno- és irodalmi hermeneutikai, fenomenológiai és bibliai narratológiai aspektusból, illetve összehasonlító módszerrel igyekszik feltárni a gyűjtés után kötetekben rögzített mesenarratívák és a bennük rejtve lévő ricœuri „illokúciós cselekvések”,³⁷ szimbólumok, metaforák jelentéstelítettségét, nehezebb értelmezői helyzetbe hozza magát a vallásos élmények és vernakuláris érzületek kognitív megjelenítésének faggatásakor, mint a jelenkori történész, filozófus³⁸ az „igazság” és/vagy „tényszerűség” vizsgálatakor. Valójában mégsem egészen így van; egyfelől – hála az internet világának – adatott számára egy meglehetősen gazdag nemzetközi folk-narratíva korpusz, másfelől keze ügyében van a számos fordítást megélt Biblia és a kétezres éves vallásbölcséleti irodalom.

1. A korai keresztyénség idején még orális tradícióban létezett, majd egy idő után a szent iratokba foglalt, később pedig kanonizált szövegek az egyházi tanítóhivatalok és képviselők révén „jutottak le”³⁹ évszázadokon keresztül a sokáig írni-olvasni nem tudó, paraszti származású mesemondókhoz és közösségeikhez, akik a bibliai szövegek interpretációját az élőszavas prédikációkból vették át – olykor csak részlegesen, és értették meg helyesen vagy helytelenül, ám a mondasorán tanúbizonyságát adták az értelmezői aktusnak. Az értelemzavaró hiátust pedig a parasztember saját egyéni tapasztalatokat kifejező szavaival igyekszik kitölteni – Czarnowski szerint úgy, hogy személyes bélyeget ad vallási kifejezés-

³⁶ A másálok (*adage-ok*) tanítása megfigyelésen és elmélkedésen, valamint az apa és anya, a király és a királynő, valamint a tanítóhivatal tekintélye által továbbadott lenyűgöző hagyományon alapul. Lavoie, Jean-Jacques (introduction et notes): *Proverbes – Adages de Salomon*. Trad. de Alferi, Pierre et Lavoie, J.-J. Éd. Gallimard, Paris 2001, 15.

³⁷ „[...] az illokúciós cselekvések (például ígér, parancsol, figyelmeztet, megállapít) »erejük« által tűnnek ki, s erejüket is az a szabály alkotja, amely azt rögzíti például, hogy ígérni annak a kötelezettségnek a vállalását jelenti, hogy megteszem holnap, amiről ma azt mondom, hogy megteszem.” Ricœur, Paul: Az én és az elbeszélte azonosság. In: uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Ford. Angyalosi Gergely et al. Osiris Könyvtár. Osiris, Budapest 1999, (373–412) 393.

³⁸ Patočka, Jan: *Platón és Európa*. Ford. Varga György. Pars pro toto, Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest 2021, 157–166.

³⁹ Hanula Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek” és a fordítás*. Argumentum Kiadó, Budapest 2016, 63.

módjának.⁴⁰ Ugyanis ahogy Koselleck fogalmaz: „[...] az emberi tettek és szenvedések szavak nélkül aligha volnának megtapasztalhatók, és végképp nem volnának közölhetők”.⁴¹

A szavak ereje és szintézisteremtő tulajdonsága kapcsán Kustár György W. Kelber 1983-ban publikált, *The Oral and the Written Gospel: The Hermeneutics of Speaking and Writing in the Synoptic Tradition, Mark, Paul, and Q* című könyvére hivatkozik doktori értekezésében:

„Ezenkívül, a szóbeli közlés mindig személyes (*personalized*). Beszélő és hallgató együtt hozzák létre azt a szituációt, melyben a szavak életre kelnek. Ugyanis a ki-mondott szavak képesek megalkotni az emberek közt annak aktualitását, amire utalnak. Nyelv és lét, beszélő, üzenet és a szavak valamiféle egységbe rendeződnek. A szóbeli megnyilvánulásnak ezt az összekötő és hatalommal bíró szerepét »szóbeli szintézisnek« (*oral synthesis*) nevezhetjük.”⁴²

2. Egzegetikai szempontból nem csekély gondot jelent(het) a folknarratívákban megőrzött, évszázadok alatt változó tartalommal és formában, eltérő nyelvi (grammatikai és lexikai) eszközökkel és „babonaságokkal”⁴³ átadott bibliaismeretnek, illetve az egyéni és közösségi hitelmény profán manifesztációjának a kutatása, s a folkloristák talán ezért sem, vagy pedig csak fenntartásokkal érdemesítették vizsgálatra méltónak. A gond egyszerre kettős természetű: egyfelől a szövegváltozatok vallásos vonatkozásai állítják fejtörés elé a kutatót; másfelől pedig a kutató valláshoz való viszonyában rejlik. Az utóbbi gond természetét Patrick J. Geary leírja pontosan tanulmányában: az egyik alapvető probléma az, hogy a vallás tanulmányozására vállalkozó tudósok kivétel nélkül vagy maguk is keresztyének, akik az általuk vizsgált hagyomány részének tekintik magukat, vagy legalábbis úgy használják a keresztyén értékek nyelvezetét és feltételezéseit, mintha azok analitikus kategóriák és a múlt értelmezésének eszközei lennének.⁴⁴ Kerényi Károly a *Gondolatok Dionysosról* című írásában árnyalja tovább a kutatói mentálitást érintő problémát:

„A kutató szeme előtt, ha ő maga nem is hisz dogmákban, rendszerint mégis a keresztyén hit lebeg, amikor vallásra gondol. Abból azonban, hogy nem hiszi a ke-

⁴⁰ Czarnowski, Stefan: *i. m.* 10.

⁴¹ Koselleck, Reinhart: *i. m.* 121.

⁴² Kustár György: *i. m.* 59–60.

⁴³ Schmitt, Jean-Claude: *Les traditions folkloriques dans la culture médiévale*, 9–10. Vö. még: Mackey, James P.: *i. m.* 286.

⁴⁴ Geary, Patrick J.: *Peasant Religion in Medieval Europe*. In: *Cahiers d'Extrême-Asie* 12, *Religions chinoises: nouvelles méthodes, nouveaux enjeux*, (2001), (185–209) 194.

reszténység hitrendszerét, az következik számára, hogy a képtelenségekben való hit azonos lehet a vallással. Nincs mértéke arra, hogy vallásos tannak és felismerésnek mi fogadható el komolyan. És mivel nem vár realitást ott, ahol vallásos hitet lát, ennek a hitnek a legabszurdabb elméleteket és felfogásokat is hajlandó tulajdonítani.”⁴⁵

Viszont a folknarratívák kutatójának hermeneutikai és narratológiai szempontból mégiscsak kézenfekvő egy hivatalos/kanonizált vonatkoztatási alap – már ha hajlandó elmélyedni a Bibliában, a vallásbölcseleti irodalomban és vallásos nyelvben⁴⁶ –, amihez viszonyítva és amihez viszonyulva a mondás aktusában minden narratíva elnyer(het)te a sajátos „vallásos” értelem-összefüggését, és a kutatónak nincs és nem is lehet más dolga, mint kimutatni a textusbeli hasonlóságokat és az eltéréseket, s ha lehetséges, rávilágítani annak nyilvánvaló vagy rejtett okaira. Mi több, történelmi koronként és lokális (vallás)közösségenként vizsgálva a konkrét szövegvariánsokat, számára jól kitapinthatóvá válik a kisebb-nagyobb eltérések foka, ami Jean-Claude Schmitt forráskritikai módszere szerint a szerkezeti, a nyelvi és a funkcionalitás szintjén észlelhető.

Úgy vélem, hogy a Jézus életére és tanítására vonatkozó, s mégoly tudományosnak és tetszetősnek tűnő fikcióelmélet mégsem mellőzheti az évszázados szóbeli kultúrát, benne az igen sokszínű s éppen ezért nehezen egyértelműsíthető népi vallásos identitást,⁴⁷ a közösségi/egyéni hitélmény kognitív struktúráit és orális manifesztációját, illetve mindezek koronkénti és személyenkénti⁴⁸ jelentős változását. Teljes mértékben egyet is érthetünk a kiváló vallástörténész, Kerényi Károly kijelentésével:

⁴⁵ Kerényi Károly: Gondolatok Dionysosról. In: uő: *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*. Paidion, Budapest 2003, (193–217) 199.

⁴⁶ „[...] »vallásos nyelv«-nek nevezek minden, a vallásokban azok sajátos tárgyával összefüggésben használt nyelvet (beleértve az azokról szóló tudományos diskurzus nyelvét is), szűkebb értelemben pedig a vallásos közösség vallási tárgyú diskurzusának nyelvét értem ez alatt.” Hanula Gergely: *í. m.* 9.

⁴⁷ Isambert, François-André: *í. m.* 165–167.

⁴⁸ „Ez a meséket előtűző, átlengő vallásosság mindenestül [Fedics Mihály] egyéni hajlamaiból, megatartásából következik, s az ismerősebb motívumai is egyéniségének vallásos átfűtöttségének köszönhetik megjelenésüket. E vallásosságból sarjadtak a parasztság legszebb példázataihoz méltó meséi, látomása. Ha e vallásosság természetét röviden jellemezni akarnám, szinte változatlanul ragaszkodni kellene azokhoz a megfogalmazásokhoz, amelyek a paraszti vallásosságnak jellegzetes összetettségéről ismereteseek.” Ortutay Gyula (szerk.): *Fedics Mihály mesél*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, I. Második változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 102.

„Az »istenik« – vallástörténeti tény, még akkor is, ha a tudomány egyébként nem volna hajlandó tudomást venni róla. A népek kultuszait nem érthetjük meg más-képp, mint az emberi reakálást az istenire.”⁴⁹

A tradicionális népmesék mondóinak vallási fölfogásáról és Jézus alakjának narratívákban történő megjelenítéséről bátran megismételhetjük azt is, amit Jean Bottéro ellentmondást nem tűrve így összegez briliáns kötetében: „Sehol sincs szó teogóniáról, az istenek létezőnek, és ez minden.”⁵⁰ Bármilyen társadalomtudományi megközelítésből nyúlunk vissza az egykoron szóbeliségből írásos formába átmentett forrásokhoz, kiváltképpen a varázsmeséket bemutató repertoárokhoz, nekünk, hermeneutáknak egyetlen dolgunk lehet: kellőképpen tisztelni az adatközlőket/mesemondókat, kiváltképpen is az alkotó képességűeket, és kitartó következetességgel értelmezni szövegalkotó képességüket, az általuk elmondott mesék nyelvezetét és a lehetséges intertextuális hatásokat. Ugyanis mindezen keresztül a lokális közösség életvilágát és saját életvezetésüket akarják kifejezni, hogy a nyelvi-képi eszközök, az allegória, a szimbólum és a metafora⁵¹ segítségével elmondott történetek révén megerősítsék a hallgatóság identitását és az ősök által átörökölt hagyományok iránti fogékonyságát, magát a mesemondás rítusa iránti vonzalmukat.⁵² A mesenarratívákat értelmező személy részéről megnyilvánuló megbecsülés egyben tisztelgés is a „múltközvetítő” előtt, akik Erdélyi Zsuzsanna szép megfogalmazásában „[v]olt dolgok volt tudói és a volt dolgok mai tudói. Kik nélkül mi sem volnánk tudók, de utódaink se tudósabbak”.⁵³ Tisztelegni az írni-olvasni egyáltalán nem vagy csak alig tudó mesemondó hívószavakból, történetvázakból, épületes tanításokból merítkező emlékezete és a nyelvi képet teremtő képességén alapuló eleven történetmondás előtt: a kutató részéről – mondhatni – elemi feladat. A megbecsülés pedig nem más, mint a hermeneuta számára adott, nem megcsonkított, nem „átírt” vagy „irodalmiasított” szövegforrás kordokumentumként történő értékelése, hiszen nélkülük sokkal kevesebbet tudnánk egy-egy kor kulturális mintázatáról és élőszavas beszédéről, amely – akárcsak ötven évvel ezelőttig is – nem oly mértékben változott, hogy ne tudnák

⁴⁹ Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1977, 25.

⁵⁰ Bottéro, Jean: *i. m.* 200.

⁵¹ Schmitt, Jean-Claude: *Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Age.* Éd. Stock, Paris 1985, 21.

⁵² A kommunikáció közös nyelvet és közös kulturális hagyományt feltételez a beszélő és a hallgató között, ahonnan a jelentés/értelem származik. Horsley, Richard A.: *i. m.* 317.

⁵³ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok.* Magvető, Budapest 1976, 14.

megérteni. A varázsmesékké, olykor novella- vagy legendamesévé⁵⁴ alakított példázatos elbeszéléseket, amelynek a hőse vagy maga Jézus, vagy a vele számos aspektusból, mesemondói intencióból rokonságot mutató ágens, irodalmár lévén nem a bibliai hermeneutika, az egzegézis szabályai szerint kívánom értelmezni. Sokkal inkább a ricœuri értelemben vett irodalmi és valláshermeneutika, azaz a szövegek interpretációs művelete alapján igyekszem megközelíteni őket. Paul Ricœur írja:

„[...] maga az interpretációs tevékenység egy mélyreható szándékról tanúskodik: egy idői távolság, egy kulturális szakadék legyőzésének szándékáról; arról, hogy az olvasót egy idegenné vált szöveg kortársává tegye, s hogy így a szöveg értelmét beágyazza abba a jelen idejű megértésbe, amelyet az olvasó önmagáról alkothat.”⁵⁵

Richard Palmer is ezt a hermeneutikai elvet követi konzekvensen, viszont némiképp népszerűbben fogalmaz:

„Röviden: az irodalmi értelmezés egyik legalapvetőbb feladata annak a nyelvben rejtőzködő világlátásnak a kibontása, amely magában a nyelvben, illetőleg az irodalmi mű nyelvhasználatában van adva.”⁵⁶

Bár nem elhanyagolható a mesenarratívák társadalmi, történelmi, kulturális és vallásantropológiai, szociokulturális⁵⁷ és nyelvfennomenológiai olvasata, amikor a példázatos történetelbeszélésekben Jézus-hősmintázatokat, vagyis a mesehős

⁵⁴ „A hősi vagy vallási legenda közelebb van a népmeséhez, mint a profán legendához. Az elbeszélés a hős, lovag vagy szent, félelem és gáncs nélküli felsőbbrendű ember körül szerveződik. Az első, anélkül, hogy elszenvedné a gonosz hatalmak ármányát, szembeszáll velük. A második, aki biztos benne, hogy Isten védi őt, félelem nélkül közelít hozzájuk. A népi legendát jobban érdekli az anekdota, mint a hős. A tréfás történet a számunkra megszokott keretben az utca emberét jeleníti meg és kigúnyolja az emelkedettségre való törekvést.” Vax, Louis: *Le dragon, bête nocturne dans la littérature orale*. In: *Le Portique, Revue de philosophie et de sciences humaines* 9, *La nuit*, (2002/1), (1–13) 1.

⁵⁵ Ricœur, Paul: Létezés és hermeneutika. In: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. JATEPress, Szeged 1998, (51–169) 152.

⁵⁶ Palmer, Richard E.: „Hermeneuein-hermeneia” – Ókori szavak használatának mai jelentősége. In: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok* (59–75) 75.

⁵⁷ „A szociokulturális tényezők közé tartozik minden olyan érték, norma és tradíció, amelyek segítségével valamely csoport önmagát értelmezi, és önmaga identitását a történeti kontinuitás és a másoktól különbözőség révén meghatározza. Az ’identitáshoz’ tartozik, hogy a csoport önmagáról alkotott pozitív képe konszenzuson alapul, és hogy ennek viszonya más csoportok önmagukról és másokról alkotott képével kiegyenlített.” Theißen, Gerd: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete*. Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest 2006, 133. Vö. még Meynet, Roland: *i. m.* 45.

karakterében a Mesterrel azonos és a tőle eltérő vonásokat megjelenítő, a példázattevés aktusát követem nyomon, nem a valóság és/vagy fikció, a történeti hitelesség és/vagy mítoszteremtés feltárása a központi kérdés. Messzemenően egyetértek Werner Kelber fölfogásával, amely szerint az oralitásban nem a történelmi valóság megőrzése a fő szempont, hanem az, hogy emlékezetes és a közönség érdeklődésére számot tartó diskurzussá formálják.⁵⁸ Tűnjék bármilyen meglepőnek a sok ezernyi névtelenség s ezáltal az idők folyamán a feledés homályába merült – és a sok száz *néven*, és őket reprezentáló nevük *által* ismert – mesemondó repertóárja és a görög történetíró Hérodotosz közti párhuzam, végeredményben megfontolásra méltó Devecseri Gábor klasszika-filológus megállapítása:

„Hogy az elbeszélésekben mi a mítosz és mi a történeti valóság, mi a valóság nyomán keletkezett mítosz és mi a mítosz parancsára megélt valóság – részletkérdések, melyeknek felderítése nem homályosítja el, csak még nagyszerűbbé teszi Hérodotosz olvasásának élvezetét.”⁵⁹

A mesemondó specialisták hallgatása/olvasása kapcsán ugyanezt mondhatjuk el, csupán – ha olykor kételyeink is támadhatnak – a mítosz fogalmát kell kicserélnünk a varázsmesére.

1. A hermeneuta feladata

A terepmunkában járatos folkloristák előszeretettel faggatták az adatközlő forrásuknak számító mesemondókat meséjük „történelmileg” igaz/ellenőrizhető vagy éppen fiktív/költői voltáról,⁶⁰ amire gyakorta ahhoz hasonló választ kaptak, mint amit a marosvécsi Dávid Gyula mondott:

„A mese történelem, [...] régi vitézek és hősök igaz tetteiket mondja el. Mert ebből tanulják meg a mai emberek, hogy milyenek is voltak régen [...]. Ma már nincsenek ilyen vitézek.”⁶¹

Illetve amit a koronkai Cifra János jegyzett meg:

⁵⁸ «En somme, dans l'oralité le principal souci n'est pas de préserver la réalité historique, mais d'en faire un discours susceptible d'être retenu et d'intéresser.» Kelber, Werner: *Tradition orale et écriture*. Traduit de l'anglais par J. Prignaud. Éd. du Cerf, Paris 1991, 119.

⁵⁹ Devecseri Gábor: Kúrosz és Kroiszosz története. In: uő: *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1973, (157–161) 160.

⁶⁰ „Mind igaz vót a mese az ezelőtti néppel. Mint én mondom: húzzon hát a tenyeriből valaki szőrt. Hát az is ojan. A mese azelőtt mind igaz vót, de hát mán messzi maratt az, mesének véli a nép. Mind igazak vótak, amiket a régiek magyaráztak.” Ortutay Gyula (szerk.): *i. m.* 63.

⁶¹ Nagy Olga: *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi*. Ciganisztikai tanulmányok 6. Szerk. Kriza Ildikó. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest 1988, 13.

„Hát ha nem lenne igaz, s nem lett volna igaz, hát ejsze nem is mesélnének róla. Mert hallgassa meg: műk okosok vagyunk, de ezelőtt is voltak okos emberek.”⁶²

Ez a szubjektív, ám a mesemondóknál egyáltalán nem ritka megjegyzés valószínűleg nem elégti ki azokat, akik bizonyos fajta történelmi hitelességet keresnek a folklórnarratívákban.⁶³ De ne feledjük, hogy a mesemondó sohasem akart a kor krónikása vagy történetíró lenni, hanem élet- és vágytörténeteket elmondó „narrátor” (performer), aki a maga ismerete és tapasztalata szőtte elbeszélése keretén belül kívánta megteremteni a mondottak hitelességét és a részek közötti koherenciát, legyen szó akár a hősről, akár egy „nehéz feladatról”, amelynek megoldása révén betöltheti a sorsát. Viszont érdemes a mesemondó Dávid Gyula fenti idézetét folytatnunk a gyűjtő Nagy Olga kommentárjával:

„Ez a vallomása sok mindent elárul. Elsősorban azt, hogy a mesemondó hisz a valamikori »aranykorban«, amikor még a vitézség és az erény győzedelmeskedett. Ez is csak aláhúzza a mesének azt a sok évezredes társadalomlélektani indítékát, amely éltette: elvágódás a jelenből, amely sivár és igazságtalan; a valóság »korrekcióját« kell benne és általa megteremteni.”⁶⁴

Mindaddig, míg a történészek, szociológusok és kulturális antropológusok meggyőzően fel nem tárják a meséből kihüvelyezhető paraszti társadalom világát, az irodalmi hermeneuta számára éppúgy vágy marad a mesenarratívába rejtett történelmi hitelesség nyakon csípése, mint Plutarkhosznak:

„Bárcsak kihámozhatnám a meséből azt, ami ésszerű benne, hogy a történeti valóság képét megragadhasam.”⁶⁵

⁶² Nagy Olga: *Cifra János meséi*. Szerk. Nagy Ilona. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XXIV. Sorozatszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991, 16. Vö. még: „[Cifra] számára a mese egyfajta történelem. [...] A mese olyan régmúlt »aranykorról« beszél, amikor az igazság, a hősiesség, a becsület győzött a világon. Ez a felfogás a kompenzációs törekvéseket sajátos módon elégti ki: a régi, boldog idő megidézésével, amelyhez menekülünk.” Uo. 15.

⁶³ „Így, ha nem is fogadhatjuk el Ordódy és mások állítását, hogy valamikor mind igaz volt, ami a mesében van, az valószínűnek látszik, hogy mindez valamikor az élő hit – akár tételes vallás, akár néphit – része volt. Hogy a mesebeli csodát valahol és valamikor igaznak tartották, hittek benne.” Dobos Ilona: *Gyémántkálygó. Ordódy József és Kovács Károly meséi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1981, 40.

⁶⁴ Nagy Olga: *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi*, 13.

⁶⁵ Plutarkhosz: Thészeusz. In: *Párhuzamos életrajzok. I.* Ford. Máthé Elek. Magyar Helikon, Budapest 1978, (9–40) 9. Vö. még Cornet, Geneviève: Les aventures de Thésée lors de son voyage de Trézène à Athènes. Transfiguration d’un jeune aventurier en héros national. In: *Bulletin de l’Association Guillaume Budé* (2000/1), 28–43.

A hermeneuta – bármennyire is beleolvassa magát a vallásbölcseleti irodalomba, az évszázadokkal korábban élt prédikátorok szöveggyűjteményeibe, az exemplába – nem a bibliai történeteket interpretáló exegéták álláspontjára helyezkedik, hanem azt a pozíciót foglalja el, amelyről Ricœur beszél szövegvizsgálata során:

„[...] az igazságnak azokat a lenyomatait fogom keresni, amelyek sokkal inkább kifejezhetők a megnyilvánulásokban (manifesztációkban), mint az igazolásokban (verifikációkban), és ugyanígy az öntudatnak is azokat a nyomait fogom keresni, amelyben a szubjektum képes megszabadítani magát a tudatosság gőgjétől.”⁶⁶

Vagyis a hermeneuta minden igyekezetével azon van, hogy a mesenarratívák olvasása és összevetése során felderítse és megértse:

1. Bármily mértékben és lelki intenzitással vesz is részt a parasztember az istentiszteleti gyakorlatokban, vajon tisztában van-e a vallás szerepével az életében és azzal, hogy a spirituális tanítás milyen hatással van rá?⁶⁷

2. A mesemondó a konfigurációs aktus közben *miként* éli át újra és mondja fel személyes/egyéni hitét (*religion véne*)?

3. Miféle kognitív és narratív struktúrákat létrehozva értelmezi maga és a hallgatósága számára a két évezredes ismert vagy csak ismerni vélt történeteket?

4. Milyen értékkel bír számára az Isten eszméje,⁶⁸ a jézusi tanítás összessége? Ez utóbbi kérdés kapcsán Pascal kijelentése megfontolás tárgyát képezheti a folk-narratívák kutatói számára:

„Az igazi zsidók és az igazi keresztények mindenkor olyan Messiásra vártak, aki Isten szeretetére tanítja őket, és ezzel a szeretettel segíti őket győzelemre ellenségeik felett.”⁶⁹

A hermeneuta viszont azt látja a mondottban mint a mesemondó tudatos vagy akaratlan szándékának a láthatatlan, ám a mondat- és a dialógusszerkesztés szintjén megmutatkozó ritmusában, amit Gilles Deleuze jegyez meg Proust kapcsán:

„Az emlékezet és a képzelet váltják és helyreigazítják egymást; ha valamelyik tesz egy lépést, ezzel egy kiegészítő lépésre készíti a másikat is.”⁷⁰

⁶⁶ Ricœur, Paul: A kinyaltkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása. Ford. Bogárdi Szabó István. In: uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (116–160) 138.

⁶⁷ Czarnowski, Stefan: *i. m.* 10.

⁶⁸ Gesché, Adolphe: *i. m.* 4.

⁶⁹ Pascal, Blaise: *Gondolatok*. Ford. Pődör László. Etikai gondolkodók. Második kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1983, 291., 607.

⁷⁰ Deleuze, Gilles: *Proust*. Ford. John Éva. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2002, 70.

Ráadásul Jézus születése, tevékenysége, kereszthalála, feltámadása, amelyről a mesemondó az emlékezetében számos jelenetet, jelet, kulcsszót őrzött meg, az évenkénti rituális-liturgikus szertartásban való megidézése folytán nemcsak feltárja számára a történések mélyebb/rejtett értelmét, hogy sokadjára gondolkodnivalót adjon neki,⁷¹ hanem – Deleuze szavával – arra kényszeríti, hogy második gondolati alakzatként mintegy döntés és választás révén *foglalja egybe* az egymással nem érintkező részeket; „ezek készítetik arra, hogy egy adott részt válasszon egy bonyolult együttesből”.⁷² A folklorista Erdélyi Zsuzsanna megfogalmazása szerint a kognitív és konfigurációs művelet így történik a mesemondó részéről:

„A parasztság birtokba vette azt a *Bibliát* is, amelyet az egyháztól kapott, és azt is, amelynek ismeretéhez más úton jutott el. Mindkettőt saját képére alakította, motívumait gazdagította, tanítását saját véleménye szerint formálta, hangsúlyozta azt, amit fontosnak vélt, s elhagyta, aminek eszméje távol állt tőle.”⁷³

Ha tetszik, ha nem, a hermeneutának nem az a dolga, hogy kritizálja a mesemondó részletek közötti döntése és választása helyességét, a kihagyások és betoldások jogosságát, az egyéni „vallásos” interpretációk fogyatékoságát és az elővételezett történetek kiszínezésének értelmét. Sokkal inkább a bibliai történetekből és a különböző korok eposzi, mitikus, mondai és mesei variánsokból kölcsönzött részletek egybefoglalása, a példázatosnak gondolt üzenet kibontása és a képzet-társítások⁷⁴ megteremtésének felfejtése kíván tőle aktív értelmezői magatartást. Nagyon fontos a mindenkori mesemondói intenció megértése, mivel – Werner Kelber szerint – aki példabeszédekben beszél, az nem pontosan azt mondja, amit gondol, és nem azt gondolja, amit mond; a hallgatókon múlik, hogy átcsúsznak-e a résen, és megtalálják-e a szó mögött rejlő jelentést.⁷⁵

Olykor persze az akadémiai szféra jeles képviselői kifinomultabb eljáráshoz folyamodnak, ha nem is tagadják meg teljesen a bibliai szövegekkel, azon belül is a jézusi életúttal, tanításokkal (logionokkal) való párhuzamteremtés lehetséges voltát a narratívákban, a mesemondó részéről megnyilvánuló egybefoglalási

⁷¹ Zumstein, Jean: Interpréter le quatrième évangile aujourd’hui. Questions de méthode. In: *Revue d’histoire et de philosophie religieuses* 92 (2012/2), 241–258. Vö. még: Hanula Gergely: *i. m.* 23.

⁷² Deleuze, Gilles: *i. m.* 116.

⁷³ Lammell Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1985, 545.

⁷⁴ Kovács Ágnes: A meseköltés technikájáról és a típusalkotásokról. In: uő: *Tanulmányok a mesemondásról*. Szerk. Benedek Katalin – Raffai Judit. Hagyományok Háza, Budapest 2019, 122–131.

⁷⁵ Kelber, Werner: *i. m.* 124.

tudatosságot vagy a *tudatiságot*⁷⁶ igyekeznek kétségbe vonni,⁷⁷ miközben a lokális közösségben elismerik számos mesemondó „tanítói szerepét”: ez a kettősség kép-mutatás a javából. Végezetül a hermeneutának az sem lehet dolga, hogy az ismert, redakciókban rögzített példázatos történetek, vallásos mesevariánsok „eredete”, vagyis egy feltételezett „ősváltozat” megléte után kutasson,⁷⁸ ahogy Dávidházi Péter a görög mítoszok ősváltozatainak visszanyerhetőségét vizsgáló Kerényi Károly problémafelvetése kapcsán jelzi a vizsgálat célját:

„[...] volt-e, sőt egyáltalán lehetett-e valaha a mítoszoknak ilyen közegük, azaz olyan elbeszélésük, amely az összes későbbinek őse lett volna?”⁷⁹

Viszont az időiségben egymásra rakódott (szedimentálódott) variánsok egymáshoz viszonyított elsőbségének (pré-texte voltának)⁸⁰ letapogatása, az egyazon lokális közösségben vagy egy nyelvterületen mondott szöveg újszerűségének és nyelvi-strukturális változásának feltárása nagyon is kívánatos lehet.⁸¹ Az újítás, a sokféleképpen másként mondás ugyanis az előszavas hagyományozás alapköve, másfelől Hans Blumenberg kijelentése szerint

„[a]z újdonság izgalma azáltal válik a megértés élvezetévé, hogy a régivel szembeni merészségként értelmezzük, illetve arra vonatkoztatva tekintjük”.⁸²

⁷⁶ Vagyis Ricœur szerint kiválogatjuk mindazt, amit a legméltóbbnak tartunk arra, hogy jelezzük az isteni eszméjét. Ricœur, Paul: *A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása*, 157.

⁷⁷ Egyet is érthetünk Banó Istvánnal: „A népmese elmondója előtt pedig éppen ezzel ellentétben az a tudatos munka áll, hogy egy épkézláb mesét elmondjon, de lehetőleg úgy, hogy az a hagyományban él, ahogy azt a többiek is tudják.” Banó István: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. In: *Ethnographia – Népélet* 55. (1944/1), (26–34) 29–30.

⁷⁸ „[...] igen kétséges előttünk az »archetypus« kutatásának eredményessége. Az ilyen őstípus föltételezése lehet szükségszerű munkaföltétel, ami nélkül nem lehet viszonyítani az egyes változatokat, azonban bizonyos, hogy ilyen őstípus történeti fölvétele fikció alkotáslélektani szempontból s a szájhagyományozás változó természetéből következően is.” Ortutay Gyula (szerk.): *i. m.* 17.

⁷⁹ Dávidházi Péter: *Menj vándor! Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*. Pannónia könyvek. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2009, (49–73) 51.

⁸⁰ Meynet, Roland: *i. m.* 59–60.

⁸¹ „Az egyedi meseszövegek mögött felsorakoztatható kéziratos változatok a mesevariánsok eddig ismert és preferált vizsgálatának egy másik útját jelenthetik. Ezek szerint megkülönböztethetőek a szájhagyományozásban szükségszerűen változatokban élő mesetípusok *horizontális variánsai* az adott meseszöveg lejegyzésekor és publikálásakor keletkezett *vertikális szövegvariánsaitól*.” Domokos Mariann: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2015, 76.

⁸² Blumenberg, Hans: A mítosz valóságfogalma és hatóereje. In: uő: *Hajótörés nézővel. Metaforológiai tanulmányok*. Ford. Király Edit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2005, (105–199) 134.

1.1. A példázatos elbeszélések irodalmi hermeneutikai olvasata

Most pedig föl kell vetnünk a következő lényeges hermeneutikai kérdéseket:

1. Nem olvashatjuk-e úgy a példázatos történetelbeszéléseket, amelyek kognitív struktúrájukban és szűzségükben olykor teljes „vallásos” mesenarratívát képeznek, máskor a szövegegésznek csak egy-egy jól kidolgozott epizódját, rövidebb-hosszabb diskurzusát, szentenciáját alkotják, s ugyanakkor e történetelbeszélések hőseinek cselekedeteit, mint amelyek a mesemondó konfigurációs aktusában megjelenített jézusi élet egy-egy szakaszának vonatkozásai? Annak ellenére is, hogy e példázattörténetekben a mesemondó inkább *médiumpént* nyilvánítja ki saját magát, vagyis a hitét megvalló és a közösség hitelményét megszólaltató közvetítő mediátort, aki az általa lehetségesnek tartott értelem-összefüggéseket tárja elénk a különböző forrásból származó (inter)textusok konfigurációjában.

2. Ha a mesemondó elbeszélésének szűzsége valamilyen vallásetikai indíttatásból fogant példázat, amelyet Ricœur meghatározása szerint egyetlen *folytatólagos metaforában*⁸³ mond el, vajon a több évszázados eposzokhoz, mondákhoz, mitológémákhoz, prédikációs kommentárokhoz, vallásos legendákhoz,⁸⁴ exemplához nyúl-e vissza?⁸⁵ S ha igen, milyen fokon merít belőlük? Avagy az adott mnemotechnikai és vernakuláris nyelvi képességeit mozgósítva él a mondás most-jában a „költői” (konfigurációs) tevékenység kínálta lehetőségekkel? Erdélyi Zsuzsanna bravúros nyelvi leleménnyel fogalmaz:

„[...] mindezekből a századokon át elhullajtott szellemi morzsákból a csipegető koldusnép költői tehetsége varázskovácsával erőt adó kenyeret sütött.”⁸⁶

⁸³ Ricœur, Paul: *Az élő metafora*. Ford. Jenei Éva, Földes Gyöngyi. Osiris Kiadó, Budapest 2006, 358.

⁸⁴ A hősi vagy vallási legenda közelebb áll a népmesékhez, mint a profán legendákhoz. A történet a hős, a lovag vagy a szent, a félelem és szemrehányás nélküli felsőbbrendű ember köré szerveződik. Vax, Louis: *i. m.* 1.

⁸⁵ „[...] a mítoszhoz egyfajta »elbeszélés« formáját ölti, a metaforicitás pedig a mese cselekményéhez kötődik [...], a referenst az emberi cselekvés adja, az pedig – a motiváció megnyilvánulása miatt – az elbeszélésstruktúrával mutat rokonságot.” Ricœur, Paul: *Az élő metafora*, 361. Vö. még: „A »mítoszok« sokáig a görög-latin »fabulákat« jelölték a bibliai »igazságokkal« szemben. Majd a XVIII. századtól kezdve a XIX-ig, a sok más mitológiai világ felfedezése révén egyre inkább kitágul és változatossá válik a panoráma.” Dabiezies, André: *Mythes anciens, figures bibliques, mythes littéraires*. In: *Revue de littérature comparée* (2004/1, n° 309), (3–22) 6. bekezdés. <https://www.cairn.info/revue-de-litterature-comparee-2004-1-page-3.htm> (2021. jan. 23.).

⁸⁶ Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet bágék, lőtőt lépék*, 45.

Vagyis a mesemondó példázatai nem mentesek a lokális közösség vallási hagyományától, mégis egy számára igaznak, hihetőnek tartott világot jelenít meg.⁸⁷

3. Vajon miről árulkodnak ezek a folknarratívákban megjelenített egyéni kognitív struktúrák? Talán arról a kora keresztyén korban felbukkanó konfliktusról, amelyről Marcel Simon számol be az Apion és Alexandriai Szent Kelemen között folyó vitában: meg kell-e tartani az ősi szokásokat, vagy pedig el kell hagyni azokat az isteni kegyelem érdekében?⁸⁸ Vagy talán a kanonikus vallási szövegek azon szükségszerű és folyton megújuló értelmezési szándékáról, amely paradox módon a pogány sámánisztikus hiedelmek és az ókortól, kiváltképpen a hellenizációtól kezdve a vallási felfogás alapját képező állatszimbólumok⁸⁹ és isteni csillagjegyek⁹⁰ révén egy-egy meseszöveget belefűzött, „szinkretikus” világképet tár elénk? Az pedig, hogy ki és milyen tekintélyre, szöveghelyre vagy hagyományra hivatkozva „magyaráz”, nem pusztán a mesemondó esetében releváns kérdés. Gerardus van der Leeuw *A vallás fenomenológiája* című kötetében írja:

„A Bibliát *magyarázni* kell. De hogy milyen tekintély alapján? A keresztyénséget a történelme során foglalkoztató legfontosabb kérdések nem csekély része ezekből a problémákból indul ki.”⁹¹

4. Vajon elmondható-e az a 19–20. századi mesemondókról is, amit Werner Kelber a kétezer évvel korábbi elődeikről írt: úgy tűnik, hogy az első keresztyének történetmesélésre való hajlama, a konkrétumok iránti szenvedélyük és a Jézus

⁸⁷ „Itt az igazság nem igazolást (verifikáció) jelent, hanem megnyilvánulást (manifestáció), vagyis szabad létét annak, ami megmutatja magát. Ami megmutatja magát, az minden esetben egy megcélzott világ, egy olyan világ, amelyben lakozom, és amelybe minden lehetőséget kivetíthetem.” Ricœur, Paul: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása. In: uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok* (116–160) 144.

⁸⁸ Apion istentelen dolognak tartja megtagadni az ősi szokásokat, hogy barbár viselkedési formákat vegyünk fel. (“[...] it is most impious to forsake the customs of one’s ancestors in order to take up barbarous manners.”) Alexandriai Szent Kelemen pedig az válaszolja erre, hogy nem szükséges mindenáron megtartani az ősök szokásait, hanem csak akkor, amikor összhangban vannak a kegyességgel; ha pedig nem, akkor el kell utasítani azokat. (“[...] one must not try at all costs to keep the customs of one’s ancestors. They are to be retained if they are in accordance with piety, and rejected if they are not so.”) Simon, Marcel: *i. m.* 388.

⁸⁹ Kákossy László: Az idő az állatszimbolikában. In: uő: *Az alexandriai időisten. Válogatott tanulmányok (1957–1998)*. Osiris könyvtár – Történelem. Osiris, Budapest 2001, 166–177.

⁹⁰ Kákossy László: Az egyiptomi asztrológiáról. In: uő: *i. m.* 251–268.

⁹¹ Leeuw, Gerardus van der: *A vallás fenomenológiája*. Osiris tankönyvek. Ford. Bendl Júlia et al. Osiris, Budapest 2001, 383. Vö. még Bruns, Gerald L.: Midrash and Allegory. In: Alter, Robert – Kermode, Frank (eds.): *The Literary Gudge to the Bible*. Fontana Press, London 1987, (625–647) 627–628.

által bejárt út követésének igénye kedvező feltételeket teremtett az „igaz történet” rekonstruálásához?⁹²

5. Ha a mesemondók konkrétumok, azaz történelmi „igazságok” és „tények” iránti szenvedélye, ami amúgy is ambivalens, akárcsak megítélése,⁹³ meg is csapant, vajon lemondtak-e valaha is arról, hogy a szószékről hallott vallásos történeteket és exemplumokat⁹⁴ sajátosan egyéni értelemmel (kommentárral) töltsék meg, s a jézusi logionok hétköznapi nyelvi szintre történő transzformálásával betekintést engedjenek egy lokális közösség életébe és gondolatvilágába?

A kérdések sokaságára adandó válaszok előtt elengedhetetlenül szükségesnek vélem hosszabban is idézni először Manga János a folkloristák és a mesekutatók számára is megfontolásra érdemes kijelentését:

„A vallási néprajzi kutatások eredményei és a gyakorlati lelkipásztorkodás problémái azt mutatják, hogy az elvont keresztény hitigazságok a népi lélekhez nem találják meg az utat. A népi vallásosságban felhalmozódott élmények sajátos módon termékenyítik meg a képzeletet: a nép vallásának elébe állított alakjait, példaképeit és gondolatait saját életéhez közelálló, kézzel fogható formában próbálja elképzelni. Tehát optikusan gondolkodik. Vallásos életének elképzelései, általában vallásos világának határai azonban csak addig érnek, amíg azt saját élete tudatos formáinak és ebből adódó képzeletvilágának vetülete betölti.”⁹⁵

De éppoly fontos számba vennünk Görög-Karády Veronika megállapítását a biblikus szövegeket mondó meseforrásokról:

„Az adatközlőkkel kapcsolatban beszélni kell a bemutatott biblikus inspirációjú epikai hagyományok elmondóiról és fenntartóiról, hiszen ez az átörökített tudás

⁹² Kelber, Werner: *i. m.* 118.

⁹³ „A kutatások azt bizonyítják, hogy a népi emlékezet általában csak kivételes esetekben tart számon öt-hat generációt meghaladó történelmi eseményeket, vagyis mintegy 150-200 évet fog át. A szájhagyomány történeti emlékei viszont lényegesen nagyobb időtávot ölelnek fel.” Olosz Katalin: *i. m.* 339.

⁹⁴ „A példázat, még ha át is vesz egy tündérmesei »motívumot«, sohasem folklorisztikus elbeszélés, ellenkezőleg, egyike azon eszközöknek, melyekkel a tudós kultúra a népi kultúrára hatott, igaz ugyan, hogy befogadta a folklór elemeit, de csak azért, hogy átalakítsa és a saját céljai alá rendelje őket.” Schmitt, Jean-Claude: *Prêcher d'exemples*, 12. Vö. még: „A Sefer Hasidim ezért íródott, hogy az ember tudja, mit kell tennie, és mitől kell óvakodnia.” Yassif, Eli – Séné, Jean-François: *Entre culture populaire et culture savante. Les exempla dans le Sefer Hassidim*. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 49 (1994/5), (1197–1222) 1198. Berlioz, Jacques: *Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles)*. In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes* 92 (1980/1), 113–146.

⁹⁵ Manga János: *i. m.* 62.

a paraszti kultúrának elidegeníthetetlen része, melyben kifejeződik a falusi emberek életszemlélete, érzelmi élete és erkölcsi rendje. Kik és hogyan éltetik ezt a szóbeliségben költött műfajt? Hasonlóan a mesékhez ez az epika is közkinccs, egy bizonyos szinten csaknem mindenki ismeri, »esetleg annyira, hogy a gyermekek okítására vagy figyelmeztetésére felidéznek egy-egy bibliai motívumot, történetet«, de csak kevés az olyan elbeszélő képességgel megáldott ember, »aki a biblikus történeteket szépen megformálva, logikusan felépítve tudja elmondani.«⁹⁶

Sajnos igen kevés mesemondóról mondhatjuk el, hogy éppoly elhivatottsággal és meggyőző erővel volna képes mesézni,⁹⁷ mint ahogy Ezékieltől várja el az Úr: *Embernek fia, adj találos mesét, és mondj példabeszédet Izráel házának* (Ez 17,2).

Pierre Gibert francia jezsuita teológus maga is azt valószínűsíti, hogy az évszázados orális tradícióban tagadhatatlanul léteztek olyan szövegminták, toposzok, amelyeket a Szentírásból merítettek:

„Valóban, mivel csak írásos anyagok álltak rendelkezésre, az, hogy felismerhető volt bennük bizonyos számú kompozíciós elem, témák, motívumok, nyelvi klisék

⁹⁶ Görög-Karády Veronika: A Bolygó Zsidó és társai a magyar folklórban. In: uő: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnoszociológiai elemzések (Afrika, Európa)*. Szó-hagyomány. L'Harmattan, Budapest 2006, (71–105) 98.

⁹⁷ Ennek okairól csak jelzésszerűen kívánok szólni, szem előtt tartva azt a tényt, hogy nem csekély számú magyar mesét az első, majd a második világháború után gyűjtötték össze. 1. A háború borzalmai, ahogy Walter Benjamin írja a „Mesemondó” esszéjében (Benjamin, Walter: A mesemondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról. In: uő: *Kommentár és prófécia*. Ford. Barlay László et al. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1969, 94–114.), elvették a frontról hazatérők kedvét a meséléstől. 2. Az emberek általában is, de a hívek jelentős hányada is egyre kevésbé hitt a csodákban, ugyanis a csodába vetett hit „babonaságnak” való titulálása még a falusi lokális közösségekben is szegénybéllyeget ütött a mesemondókra mint tudatlan egyénekre. 3. Az évezredek váradalmak szinte egy csapásra megváltoztak, noha az „Isten országa” megmarad reménységnek, de amiatt, hogy Jézus ígéreteinek beteljesedése a távoli jövőbe tolódott ki, ha nem is devalválódnak, de éppoly távolságba kerülnek, akár a korai zsidó-keresztény közösségek hívei számára. 4. Jézus radikális logionjai az Isten iránti és a felebaráti szeretetről, az erőszakmentességről (Girard, René: *A bűnbak*. Ford. Jakabffy Éva, Jakabffy Imre. Gondolat Kiadói Kör Kft. Budapest 2014. Marguerat, Daniel: *Vie et destin de Jésus de Nazareth*. Éd. du Seuil, Paris 2019, 164–165), valamint az utolsó ítéletről és Isten országától olyan kommunisztikus elvekbe ütköznek, amelyek még a két-ezer éves egyházi elvárásoknál is érthetetlenebbek és a józan ésszel összeegyeztethetetlenek a parasztember számára. 5. Az 1950-es évektől a „hinni” kérdése radikálisan megváltozik, és az egyetlen Isten helyett az „egyetlen és üdvözítő” pártban és előjáróiban lehet és kell hinni, amely – mivel a keresztény hit és morál üldözése egyre agresszívebbé válik – egzisztenciális konfliktusok elé állítják a maradék híveket és családtagjaikat. 6. A parasztember azzal a keserű ténnyel szembesül, hogy a lokális szintér korábbi aktora: a lelkész, aki utolsó mentsvárának számíthatna, szorongattatása okán nem ritkán cserbenhagyja a váradalmat és a híveket, s ennél fogva a bibliaolvasás és -magyarázat újból visszatér a családi szintér bensőségességébe.

stb., emlékeztetve azokra, melyekkel találkoztak a korban még szóbeliség révén terjesztett mesékben és legendákban, elegendő volt annak bizonyítására, hogy léteztek hasonló népi tradíciók, tehát szóbeliek, vagyis nagyon régiek.”⁹⁸

Kustár György részletesen kitér doktori disszertációjában az orális tradícióban áthagyományozódó élethelyzetek hallgatóságra gyakorolt hatásának vizsgálatára:

„Az orális kultúrák vizsgálata a teológiai diskurzusban két felismerést hoz. Az egyik, amely üdvözlendő, hogy a Sitz im Leben egyre inkább Jézus munkásságához és a tanítványai, illetve első követői köréhez kötődik. Jézus ugyanis olyan tanító, akinek »hatása«, »jól megjegyezhető szavai«, »sajátos szituációja«, tanítványaihoz fűződő kapcsolata a kezdetektől befolyásolja hallgatóságát – és mindez természetes, hiszen a szóbeli és kézíratos kultúrákban a memorizáció, a személyközi tanulási folyamat elengedhetetlen a megőrzéshez.”⁹⁹

John Drury szintén Jézus szokatlan tanítói módszeréről beszél: a tanítás során azokat a példabeszédeket használja, amelyeket a rabbinizmus *aggadának* minősített, az elit utasításaitól eltérve a *halakától*,¹⁰⁰ ellenben következetesen törekszik arra, hogy sohase térjen el a Törvénytől, még ha a mindennapi gyakorlatban nem is lehetett mindig alkalmazni a tételes mózesi törvényeket.

De kérdezzünk tovább: vajon az élőszóban elhangzó folknarratívák nem mondanak-e el többet a lokális szintéren az aktuális performanszban részt vevő hallgatóságnak (és nekünk, kutatóknak),¹⁰¹ s mint az egyszerű literátus szövegek nem jelentenek-e többet az értelmező magatartásról, a szociokulturális háttérrel, a nyelv *által* és nyelvben létezésről, a képi gondolkodásról és a népi hitvilágról, mint a valaha szószékről elhangzó, s ma esetleg kötetben kiadott szentbeszédek és parabolák? (Ez utóbbiak ráadásul gyakorta kétségbe ejtették a parasztembert, mivel olyan fölfoghatatlan értelmet, érthetetlen magyarázatot közvetítettek felé,

⁹⁸ Gibert, Pierre: *Petite histoire de l'exégèse biblique. De la lecture allégorique à l'exégèse critique*. Éd. du Cerf, Paris 1997, 40.

⁹⁹ Kustár György: *i. m.* 56.

¹⁰⁰ Drury, John: Mark. In: uő: *The Literary Guide to the Bible*. Edited by Robert Alter and Frank Kermode. Fontana Press, London 1987, (402–418) 402–403. Vö. még Heller Bernát: *Éléments aggadiques dans les règles herméneutiques du Caraïte Qirqisâni*. In: *Revue des études juives* 89, n° 177–178, *Cinquantenaire de la Société* (1930), 237–244.

¹⁰¹ „[...] vajon az antik vallás tudományos megismerése nem szolgálhat-e arra is, hogy saját eszméinket, amelyek a vallásra és vallásosságra vonatkoznak, megvizsgáljuk és tisztázzuk?” Kerényi Károly: *Valláslélektan és antik vallás*. In: uő: *Az örök Antigóné*, 218. Vö. még Kovács Ágnes: *Egyéni vagy közösségi alkotás-e a népmese?* In: uő: *i. m.* 107–122.

ami tagadhatatlanul meghaladta gondolkodási és nyelvi szintjét.)¹⁰² A kérdés jogosultságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy

1. a kora középkortól napjainkig fennmaradt prédikátori szövegek maguk is korfüggőek és a vallási felekezetek között zajló viták aktuális lenyomatai voltak, s ezért lehet irodalomtörténeti jelentőségük;

2. a mesenarratívák etnográfiai és irodalmi hermeneutikai vizsgálatakor elsőrendű feladat a mesemondó és lokális közössége íratlan és írott hagyományon nyugvó szóbeli szövegtörzseinek és hitvilágának feltárása a fennmaradt textusokon keresztül. Erdélyi Zsuzsanna szerint:

„A nép meglehetősen profán módon szocializálta a maga számára az Egyház eszmei alapját meghatározó szent írásokat, ill. azok kultikus hőseit.”¹⁰³

Éppen ezért a mondás során történő profanizálás vagy vulgarizálás módjai adnak választ kérdésünkre. E tekintetben a hermeneuta számára releváns a teológiai megközelítés is:

„[...] a kiindulópontot Gerd Theißen tézise alapozza meg, akihez hasonlóan azt feltételezzük: »a szöveg és az életforma közt szoros kapcsolat van; vagyis azok a mintázatok, amelyek az evangélium legkorábbi szövegeiben a követésre és mimézisre vonatkoznak, a Mester életformáját tükrözik, vagy legalábbis ezzel az igénnyel lépnek fel.«”¹⁰⁴

A mesemondók alkotó, vagy legtöbbször csak reprodukáló tevékenysége is a *mimézis*re,¹⁰⁵ a korábbi szövegmintázatok követésére, az egy vagy több generációval korábban élt hívek képzelete által konstruált Mester-képre vezethető vissza.¹⁰⁶ Egyfelől az elődök emlékezetében megőrzött szövegmintázatokat aktualizálják és alakítják át saját, illetve a lokális közösség tapasztalatkincsének és gondolkodásmódjának, nyelvi szintjének és képi látásának megfelelően, másfelől miközben a fiatalok és öregek számára egyaránt „meséznek”, a tanító szerepét

¹⁰² Simon, Marcel: *i. m.* 390.

¹⁰³ Erdélyi Zsuzsanna: A Parasztbiblia elé. In: Lammel Annamária – Nagy Ilona: *i. m.* (15–35) 34.

¹⁰⁴ Kustár György: *i. m.* 33.

¹⁰⁵ „A *mimézis*re jellemző feszültség ekképpen kettősnek bizonyul: egyfelől, az utánzás egyszerre lesz az emberit visszaadó kép és eredeti összetétel, másfelől jelen van benne valamiféle helyreállítás és felemelés is.” Ricœur, Paul: *Az élő metafora*, 66.

¹⁰⁶ Belmont, Nicole: Transmission et évolution du conte merveilleux. A propos de *Cendrillon* et de *Peau d'Ane*. In: uő: *Mythe, conte et enfance. Les écritures d'Orphée et de Cendrillon*. L'Harmattan, Paris 2010, (219–234) 227.

öltik magukra;¹⁰⁷ a vallásos mesék esetén viszont előszeretettel utalnak arra a Mester által végzett argumentatív és performatív munkálkodásra, amit a Jézus-mintázatból leszűrtek maguknak.¹⁰⁸ Ellenben teljes mértékben méltánylandó és fenntartandó az a distinkció, amit a teológusok nyomán a mesemondók tanító szerepe és Jézus-tevékenysége, illetve logionjai közt látnunk és tennünk kell. Kustár kitér dolgozatában e kétféle tevékenység teológiai értelmezésére:

„Abban mindketten egyetértenek – szögezi le Gerhardsson –, hogy Jézus és követői tanítók, de míg Dunn »elbeszélőknek« tartja őket, akik a hagyományokat variálódó történetekben »adják elő« (*perform*), addig szerinte ennek nincs nyoma a forrásokban. A legtöbb jézusi mondás és történet rövid: az a terjedelmesség és ismétlődés, amely a népszerű mesélőkre jellemző, egyáltalán nincs jelen Jézusnál.”¹⁰⁹

Meg kell jegyeznünk, hogy a terjedelmesség és ismétlődés szövegkonstituáló funkciója nem csupán a mesemondó elbeszélésének sajátossága, ugyanis a bibliai narratológia számos képviselője kimutatta Jézus korában és a következő évszázadokban, körülbelül a Kr. u. 3. évszázadig az orális, majd az írásbeli átadás ezen formáit az evangélistáknál és az apokrifok íróinál, illetve a másolóknál és fordítóknál egyaránt. Viszont a mesemondóknál e két konstitutív elem kifejezetten erősen is mondható, ahogy Magyar Zoltán egyik mesefája említést tesz konfigurációs eljárásáról:

„[...] ez benne lesz, úgy ahogy van, ez azért lesz jó, hogy meg lesz egy csöppet cifrázva a dolog, mert nem elég csak azt elmondani. Akármit írunk, hát ne írjunk

¹⁰⁷ „A mester a hallgatóság előtt kéri számon tanítványaitól – akik őt körülülték – az elsajátított szöveget, ellenőrzi a megtanultakat.” Szapu Magda: *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon*. Ciganisztikai tanulmányok 4. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 1985, 16.

¹⁰⁸ „A dolgozatomban vizsgált imákban a klasszikus, biblikus műveltség és a magyar néphagyomány cseng egybe, mondhatni, előbbi mintegy – a küldetésben járó angyalok módjára – magára ölti utóbbinak a nép számára érthetőbb, megszokott és kedvelt formáját. Az említett két nagy tradíció, imáink keletkezésének feltételezhető időszakában, vagyis a 15. és a 18. sz. között – előbbi határt a hazai kódexek 1493–94-ben induló sora jelöli ki terminus post quemként, utóbbit, mint terminus ante quemet, az Erdélyi Zsuzsanna által publikált antikva-imádság lejegyzésének ideje szabja meg – a literátusok (deákok), licentiátusok képviselte hagyományban olvadhatott így egybe. A 19. sz. előtt jobbra nemhogy írni, de olvasni sem igen tudó társadalmi többség képviselői számára a templomi prédikációkból, episztolákból és lekiókból – vagy éppen a faliképekről – leszűrődő tudás aligha lehetett elegendő a hasonló, biblikus gyökerű, dogmatikailag is jól körülírható szövegek megalkotásához.” Takács György: „Nem szép madár, szárnyas angyal...” Angyalok, madarak és a hajnal az archaikus népi imádságokban. In: *Erdélyi Múzeum* LXXIX (2017/2), (32–66) 66.

¹⁰⁹ Kustár György: *i. m.* 52.

csak ó-dolgokat, hanem valóságot, olyan kis élelmet kell bele tenni. Tehát azért úgy mondom má' ki is, hogy az legyen élő, az valóságnak meg is történt, úgyszólván ez legendának is megfelel, mesének is megfelel, és csodának is megfelel. Tehát minden módon nagyon szép, ha belefoglaljuk abba' a könyvbe, ahol ez meg lesz örökítve [...]”¹¹⁰

Az exegéták közül többen is felvetették a jézusi parabolák és a népi példázatos történetelbeszélések (mesék, legendák, mondák) mitopoétikai, narratológiai, szintaktikai, funkcionális összehasonlíthatóságának kérdését,¹¹¹ mivel az orális átadás (mondás) és a közvetített tanítás (mondott) célzottja mindkét esetben megegyezik: a lokális közösség valamennyi tagja, pontosabban a történet aktuális hallgatóközönsége, amely, talán nem is oly túlságosan régen is, ekképpen szerzett bizonyos ismereteket a vallásos szövegekből és azok lehetséges, számára egyszerűsített és jól megemészthető interpretációjáról. Jean-Claude Schmitt francia középkor- és exemplumkutató meggyőző erővel tárja elénk a példázatmondás értelmét és jelentőségét:

„[...] a példázat az erkölcsi és didaktikus irodalom kisműfajaként jelent meg; a vulgáris latin mintáját követő egyszerű latinsága, minden esztétikai szándéktól idegen kis történeteinek gyakorlati funkciója, sőt néha még tárgyalt témáinak trivialitása, a meseszövegnek a történelmi igazság pozitívista koncepciójával szembeálló tendenciája, az elbeszélések anonim jellege, amelyben semmi nyoma a szerzői alkotásnak, mindezek a példázatok lebecsülésére és mellőzésére ösztönözték a szerzőt.”¹¹²

Megfontolandó, s bizonyos korrekcióval kell illetnünk, amit Mártonffy Marcell mond:

¹¹⁰ Magyar Zoltán: *Bucsek József mesél. Kiskövácsvágási mesék és mondák*. Gömör Néprajza LIX. Szerk. Ujváry Zoltán. Debreceni Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2004, 42.

¹¹¹ Márk Jézusa tipikusan népmesei hős, vándor, aki olyan megpróbáltatásokon megy keresztül, amelyek lerombolják és újrarendezik a bevett mítoszokat. Senki se fogadja be, nem kap szálalást, és a hatóságok se ismerik el. A népi jámborság által kedvelt csodákat tesz, mert ezek a magányos nyomorúságot egy érintésre társadalmi boldogsággá változtatják. Drury, John: *i. m.* 402.

¹¹² Schmitt, Jean-Claude: *Prêcher d'exemples*, 11. Vö. még: „A középkori erkölcsitanító példatárakat és beszédgyűjteményeket (mint *Scala coeli*, a *Disciplina clericalis*, Jacobus de Vitriaco beszédei) figyelmen kívül hagyva, elvétele itt-ott szintén régi históriás könyvben is akad sok egyéb fajú elbeszélés közt egy-egy igazi népmese. Értem a *Gesta Romanorum*-ot, ezt a középkoron át páratlan elterjedésnek és közkedveltségnek örvendő erkölcsi példatárt, amely Haller János fordításában (a Darész és Diktüsz trójai háborúja és a Pszeudo-Kalliszthenész Nagy Sándora közé ékelve) egészen századunk elejéig a magyar népnek is kedvenc olvasmányai közé tartozott.” Katona Lajos: A népmesékről. In: Császár Elermér (szerk.): *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*. Első kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1912, (146–182) 149–150.

„Jülicher a fabulát, amelyet Jézus paraboláinak komoly és emelkedett, az egyébként sokszor »komikussá, sőt börleszkké és közönségesse fajuló« mesével ellentétes karaktere miatt legszívesebben »szoros értelemben vett parabolának« [...] nevezne [...], olyan »beszédfiguraként« határozza meg, »amelynek célja, hogy egy tétel (gondolat) hatóerejét egy más téren lezajló, hatásosan megalkotott történettel biztosítsa, mégpedig olyannal, amelynek gondolati váza a tételéhez hasonlatos«.”¹¹³

A fabula¹¹⁴ negatív megítélése nem új keletű dolog, Jean-Claude Schmitt szavaiból ez egészen világosan kitetszik:

„A »mese«, fabula kifejezés az egész keresztény hagyományban rendkívül negatív jelentésű, mivel egymás után vonatkoztatták a pogányság mítoszaira, az antik istenek történeteire, a vidék néphitének »babonás« elbeszéléseire.”¹¹⁵

A fabulának a későbbi korokban letisztult varázsmesével történő szembeállítás, sőt az utóbbi lefokozása „komikussá, sőt börleszkké és közönségesse fajuló” mese szintjére, ami inkább a földön járása során Krisztust követő Péter figurájára igaz a legendamesékben,¹¹⁶ illetve a tréfás mesék „hőseire”,¹¹⁷ a jelen-

¹¹³ Mártonffy Marcell: *Az Újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001, 66.

¹¹⁴ „[...] a fabula eredetileg mondat jelentett (töve fari: sagen)”. Gulyás Judit: A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: Balogh Balázs (főszerk. et al.): *ETHNO–LORE*. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXX. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013, (37–68) 45.

¹¹⁵ Schmitt, Jean-Claude: *A zsidó Hermann megtérése*, 60. Robert Alter görcső alá vette Otto Eissfeldt *The Old Testament: An Introduction* című kötetét, és megállapítja, hogy Eissfeldt mítoszokra, mesékre, mondákra, legendákra, anekdotákra és fabulákra osztja fel a bibliai elbeszéléseket, és ezeket a viszonylag gyakori kategóriákat olyan lazasággal emlegeti, amelyet nyugtalanítónak kell neveznünk. Ld. Alter, Robert: *L’art du récit biblique*. Traduit de l’anglais par Paul Lebeau et Jean-Pierre Sonnet. Éd. Lessius, Bruxelles 1999, 25.

¹¹⁶ „E Pétertől messze áll a Kőszikla–Petrus, a Krisztus kiszemelte egyházalap. Hamarább ismerjük föl benne a nagypénteki árulás beijedt, bőrét mentő, szánalmas figuráját, az örök esendő embert.” Erdélyi Zsuzsanna: *A Parasztbiblia elé*, 24. Vö. még Nitecki, Hanna: *L’espace religieux du conte populaire polonais*. *Revue des études slaves* 55 (1983), (587–597) 590.

¹¹⁷ „Egy figyelemre méltó csoport Jézus Krisztus és a szentek a földön. Mint ahogy arra Antonio Lorenzo rámutatott, ezeknek a meséknek a felépítése valamelyest eszünkbe juttatja Don Quijote és Sancho Panza utazásait, amennyiben folyamatos párbeszéd zajlik két különböző megközelítésből: az egyik spirituálisabban, a másik hétköznapi módon reflektál a mindennapi valóságra.” Chevalier, Máximo – Camarena, Julio: Nota previa. [Előszó] In: uők (szerk.): *Catálogo tipológico del cuento folclórico español. Tomo III. Cuentos religiosos* [A spanyol népmese tipológiai katas-

kori kutatás tükrében nem feltétlenül állja meg a helyét. Egyfelől a fabula, amelyet évszázadok óta előszeretettel azonosítanak a tanító- és az állatmesével, műfajilag sem vehető egy kalap alá a varázsmesével, amely elbeszélési technikája, nyelvi-képi szerkezete, hősök közti diskurzusszövése, a közösségben betöltött funkcionális és hagyományátörökítő, illetve értékközvetítő jelentősége okán messze meghaladja a fabula műfaji és narratív határait. Emiatt is, valamint amiatt is, hogy bár a textusban célzatosan megfogalmazott tantétel jelentése ha nem is veszítette el érvényességét, de erősen megkopott, lehetséges, hogy a fabula a történetisége során mára háttérbe szorult. Másfelől, ahogy arra Benjamin hívta fel figyelmünket *A mese-mondó* című tanulmányában, a varázsmese „hármassá” révén olykor egészen elképesztő méreteket öltő szövegterjedelménél fogva (*kontamináció*), és azáltal, hogy egyszerre több, olykor nem is logikusan összeszerkesztett bibliai történetet és/vagy dialógust foglal magában (*kombináció*), jóval nagyobb és távlatosabb értelem-összefüggés megteremtését, meglátatását eredményezi a hallgatóság számára, mint a fabula. Ezért a mondás során kibontott példázat értelmével/ üzenetével a hallgatóság könnyebben is tud azonosulni. Ellenben nem árt eltöprengenünk a filozófus Antoine Altieri meglehetősen radikális kijelentésén, amely finoman szólva is meglepő a vallásos mese hermeneutikájával foglalkozó irodalmár számára:

„[...] ugyanakkor nem lehet tudomást nem vennünk erről a mindenesetre naiv és elcsépeelt kritikáról, amelynek tartóssága egyben helytállóságát is bizonyítja, s amely szerint, végül is, amit mi »vallásnak« nevezünk, egy antropológia teológiájában csak »kitaláció«, és ennek a vallásnak az »Istene« egy mesebeli rendszer művi jótállója, logikai alapja.”¹¹⁸

A bibliai példázatok és a „vallásos” mesenarratívák elmondása és funkciója közötti hasonlóságok, illetve különbségtételek kapcsán nem tűnik feleslegesnek idéznünk Werner Kelbert, aki a szövegmintákból kiindulva ezt állapítja meg:

„A példázatok bevezetik a hallgatóságot a történetbe, majd ezen keresztül a történet mögötti történetbe. De pontosíthatunk úgy is, hogy a példázatok teljesen más jelentéssel bíró történetek. Elmondhatjuk tehát, hogy a példázattal az elbeszélő történetet mesél anélkül, hogy a valós jelentésére fényt derítene.”¹¹⁹

A példázatmondó e rejtélyes, olykor persze zavarba ejtőn hiányos vagy bakugrásra emlékeztető beszédmódja lényegileg azonosítható az egyénnek vagy

lógusa. III. kötet. Vallásos mesék]. Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares (Madrid) 2003, (11–19) 16. [Köszönöm Bálint Zsuzsának, hogy felhívta a figyelmem erre a szövegre.]

¹¹⁸ Altieri, Antoine: *Phénoménologie de l'expérience amoureuse et manifestation de Dieu*. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 95 (2015/1), (71–91) 72.

¹¹⁹ Kelber, Werner: *i. m.* 103.

a közösség tagjainak „kitalálóst” mondó mesélő azon tevékenységével, amikor a példázat üzenetének megfejtését és gyakorlati használhatóságát a megszólított hallgatóságra és annak aktív értelmezői tevékenységére bízta. Ugyanakkor a mesenarratívákban a mondó intenciójának és morális érzékének megfelelően átalakított bibliai történetek és az egyes szövegek közötti párbeszédekben fölsejlő jézusi szavak¹²⁰ voltaképpen úgy értelmezhetők, mint *a tanítás tanításának tanításai*, vagyis az evangélisták utólagos tanúságtételét évszázadokkal később interpretáló prédikátor (lelkipásztor) tanításainak sajátos/egyéni értelmezései a mesehallgató közösség tagjai számára.¹²¹ Ebből a szempontból is hangsúlyoznunk kell a mesemondó részéről megnyilvánuló *mediátorszerepet*, vagyis a tanítói, az évszázados erkölcsi normákat őrző és átadó szándékot:

„A bibliai történetek példázattá alakítása együtt jár a vallásos neveléssel. Ez a forma a parasztság körében sem maradt visszhangtalan, számos bibliai történet példázat formában ölt testet, még a tanulság kihangsúlyozását sem mulasztják el.”¹²²

Ezek a variánsok egy adott, többé-kevésbé visszakövethető történelmi korhoz, lokális közösséghez és vallási felekezethez kötött egyéni-egzisztenciális ismeretek és tapasztalatok átadásával itatódnak át, s így rendre új vonásokkal gazdagítják és színezik a korábbi népies messiáshitet,¹²³ s ezért közelebb állnak a szóban elhangzó „élet-, kor- és helytörténeti” elbeszéléshez, kiváltképpen is a novellamesékhez és történelmi mondákhöz, mint az írásban rögzített és a tanítóhivatal által elfogadott kanonikus hitelvek és az üdvtörténet felmondásához.¹²⁴ Megjegyzem, hogy a rendelkezésünkre álló magyar prédikátorok teológiai

¹²⁰ Ezek a szavak nem mindig híven követik az exegéták által egyes számban használatos tanítást: „az Isten országa őbenne jelent meg”. Tillich, Paul: *i. m.* 328. Vö. még Perrot, Charles: *Jésus et l'histoire*. Éd. Desclée, Paris 1979, 227.

¹²¹ „Ezeket az antijudaista tanításokat közvetve vagy közvetlenül sok forrásból ismerhették, hiszen a prédikációkban, az Újszövetségben és kommentárjaiban, a katekizmusi szövegekben, valamint különféle más egyházi kiadványokban is sok szó esik az igen éles harcokról, amelyek *igaz keresztyények* és az *elvakult zsidók* között folytak.” Görög–Karády Veronika: *A Bolygó Zsidó és társai a magyar folklórban*, 96.

¹²² Lammel Annamária – Nagy Ilona: *i. m.* 539.

¹²³ Hahn István: *i. m.* 207.

¹²⁴ „Nyilván az eredet mégis fontos marad, hiszen a »jézusi stílus«, a palesztinai hagyományrétegben megőrződő egyediség felderítésére szükség van ahhoz, hogy a korábbi és későbbi anyagok elválaszthatóvá váljanak egymástól. A tét azonban többé nem a »megőrzés« precizitásának bizonyítása, hanem a folyamatos aktualizálás és irodalmi-legendás bővítés folyamatábrájának felrajzolása. Ez lesz aztán a mitológiátlanított fejlődési folyamat lépcsőfokainak nyers, feldolgozásra váró alapanyaga, amelyből az egzisztencia önmegértésére vonatkozó »információk« kinyerhetővé

értekezéseinek gyűjteményei¹²⁵ s a bennük fellelhető példázatok, mesék, legendák jól mutatják ezt az adott korhoz való kötöttséget és a későbbiekkel/többiekkel összevetve a történelmi, szociokulturális, szövegszerű és nyelvi változást.

A mesevariánsok, a napvilágot látott meserepertoárok sokféleségét vizsgálva teljes mértékben egyet is érthetünk azzal, amit egyfelől Pierre Gibert mond az újszövetségi szövegek eltérő voltáról:

„De a könyvek sokfélesége, amely különböző módokon tárgyal egy azonos eseményt, lehetővé teszi megragadnunk ezen különböző csoportok, közösségek és korok valóságát.”¹²⁶

Másfelől az eltérő közösségekben életre kelő monda- és mesevariánsok sokféleségét illetően figyelembe kell vennünk a folklorista Magyar Zoltán szavait is:

„A szóbeliségben élő hagyományok nagy száma és változatossága a mitikus/ténylegesen is létező helyi jövődölők hatásán kívül alapvetően a monda aktualizáló műfaji jellegéből fakad. Az eszkatologikus képzetek egyik sajátossága ugyanis éppen az, hogy a kritikus közösségi helyzetekben, társadalmi kataklizmák idején mintegy automatikusan aktivizálódnak.”¹²⁷

A példabeszédek és példázatos történetek mondása, újra- és újjámondásának gyakorlata, az *ismétlés* gyakorisága¹²⁸ egyfelől a kritikus, válságos közösségi és egyéni helyzetek megoldására irányuló szándékot jeleníti meg, másfelől a közösség hosszú idő alatt felhalmozott, az elődök láncolatában olykor figyelemre méltó változásokon és letisztulásokon átesett tudásanyagának, hitélményének felelevenítését és megerősítését szolgálja: ez is a *tradíció* lényege. Amiképpen a folklorista Szapu Magda oly meggyőzően és lényegre tapintva írja:

válnak. A »jézusi« mint olyan, önmagában nem érdekes többé, mivel a történeti Jézus legfeljebb a keresztyén önértést kifejezésre juttató »tanító és próféta«.” Kustár György: *i. m.* 40.

¹²⁵ Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983, 196–198.

¹²⁶ Gibert, Pierre: *i. m.* 47.

¹²⁷ Magyar Zoltán: Mondák a végső időről. A magyar folklór eszkatologikus hagyományai. In: Balogh Balázs (főszerk. et al.): *ETNHO-LORE*. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXX. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013, (138–196) 141.

¹²⁸ A folklorisztikus háttér sok esetben kevésbé az ismétlés tárgyában, mint inkább az elbeszélésen belüli formájában érhető tetten. A Bibliában gyakran szerepelnek mese formájában elbeszélte történetek, amelyek jól szemléltetik, hogyan idéz fel egy eseményt ismétléssel, variációval és megfordítással. Alter, Robert: *i. m.* 125. Vö. még: „Az ismétlés, vagy amit én inkább »binarításnak« neveznék, a bibliai retorika alapvető jellemzője.” Meynet, Roland: *i. m.* 92.

„A közös értékek vállalása, az azonos viselkedési és erkölcsi normák, az egyén (mesemondó) és a csoport (a hallgatóság) normáival összhangban van, s a mesemondás a közösségi alkalmon belül – virrasztás – sajátos, társadalmilag meghatározott helyzetet foglal el: üzenetet hordoz. A csoport vágyait és eszményeit fedi fel.”¹²⁹

Az évszázados paraszti gondolkodásban és a hétköznapi vallásgyakorlatból fakadó egyéni hitélmények szövegszerű megnyilvánulásában is megőrződik a föl-olvasott/hallott bibliai történetek teológiai alapja: a világban cselekvő Isten létezése, a lélek halál utáni továbbélése, Jézus isteni természetének elismerése. Ezen három tantétel nem képezte, mondhatnánk úgy is, hogy a kora középkortól egyszerűen nem is képez^{hette} a kétségbevonhatóság tárgyát valamiféle s koronként változó egyházi retorzió veszélye,¹³⁰ illetve a többség megvetése nélkül: „A bibliai és így a középkori szemlélet szerint, aki nem hisz Istenben, az egyszerűen bolond.”¹³¹ Egyébként is, ha a mesemondó részéről a vernakuláris hitben és nyelvzetben, vagy akár a kognitív aktusban tapasztalunk eltérést a hivatalos tanítás-tól, érdemes szem előtt tartanunk a Dinzelbacher-féle finom distinkciót:

„Ahol valaki úgy hisz Istenben, a túlvilágban, a vallásalapító istenségében, hogy bármilyen okból eltér a katolicizmus tanításaitól, ott heterodoxiáról és nem hitelenségről beszélünk.”¹³²

Ennek továbbgondolásaként állíthatjuk, hogy az ó- és újszövetségi bibliai történeteket nem jól, nem helyesen értő „laikus” mesemondó beszéde, aki sajátos magyarázatot ad például a szűz fogantatásról vagy a lélek halhatatlanságáról, Isten országáról vagy Jézus feltámadásáról, semmiképpen sem értelmezhető hitelenségként, legföljebb a hittételekben járatlan ember megnyilvánulásaként, amely a lokális közösség prédikátorát bosszúsággal, a folklorszöveg mai értelmezőjét pedig bizonyos fokú örömmel tölti el.

Az évszázados orális átadás során az istenfélelemhez köthető Isten-képzet és a szegénységet védelmező, jámborságot és erőszakmentességet hirdető, gyakorta koldus alakban feltűnő Krisztus személye¹³³ folyamatos átalakulást, szubjektív elemekkel való feltöltődést, sőt olykor nem csekély értékmódosulást mutat az élőszavas mondásban, főként a 19. század végi szekularizáció következtében.

¹²⁹ Szapu Magda: *i. m.* 11.

¹³⁰ „A mese Isten vagy Jézus egyetemes ismeretét tételezi fel, és azt mutatja be, hogy veszélyes megkérdőjelezni ezt az ismeretet.” Nitecki, Hanna: *i. m.* 590.

¹³¹ Dinzelbacher, Peter: Etude sur l'incroyance à l'époque de la foi. In: *Revue des Sciences Religieuses* 73 (1999/1), (42–79) 45.

¹³² Uo. 43.

¹³³ Nitecki, Hanna: *i. m.* 591.

De ez nemcsak a paraszti gondolkodásra nézve igaz. Ha a kérdés eredete után kutatunk, azt látjuk, hogy Platón *Kratülosz*ában már Szókratész is azt mondja:

„[...] de bocsássuk előre az isteneknek, hogy mi őket magukat nem fogjuk megvizsgálni, mert úgy ítéljük, hogy erre képtelenek lennénk, hanem csak azt vizsgáljuk, hogy mire gondoltak az emberek, amikor nevet adtak nekik.”¹³⁴

Antoine Altieri e tekintetben is a filozófus aspektusából fogalmaz, miközben szavai inkább az ókori görög és római gondolkodók fölfogását tükrözik:

„Senki sem fogja vitatni, a fenomenológus se jobban, mint a teológus, hogy Istent nem lehet »elgondolni«. Ugyanakkor semmi sem akadályoz meg annak feltételezésében, hogy mindennapi gondolkodási tevékenységünk mellett, sőt banális létezési módunk mellett, amely nem más, mint e világ dolgainak és teremtményeinek a gondolata, valami mint Isten mégis csak fölbukkanhat és megjelenhet a gondolat számára.”¹³⁵

A narratív történet és annak hőse, a Jézus-hősmintázat (*pattern*) képviselője a mesemondók fentebb említett interpretátor- és mediátorszerepének, illetve „költői” tehetségének és elbeszélői képességének függvényében öltött nagyon is e világi/profán formát. Jézus alakja, amely olykor tagadhatatlanul a tanító, a próféta, a mágus, a jövőmondó, a bölcs rabbi és a vándor gyógyító orvos szerepét is magán viseli, nem is szólva olyan „túlvilági szellemlényekről”,¹³⁶ akik jobbra csak egynémely tevékenységükben emlékeztetnek magára Jézus Krisztusra. Erdélyi Zsuzsanna a bibliai Jézus alakja és a mesenarratívák Jézusa közötti fölfogás és e különbség láttatására világít rá:

„[...] Krisztusra nagyobb szükség van itt a földön, mint az égi világban, ahol akkor lesz sok dolga, ha majd az utolsó ítéletkor »rendezni kell a lelkeket«. Ez még messze van. Ezért jön le gyakran a földre, hogy lássa, mi történik itt.”¹³⁷

E megállapításból ki kell emelnünk a hétköznapi szenvedést és az elemi erőnek való kiszolgáltatottságot, az egyházi és világi előjáróktól megkövetelt engedelmességet jámborsággal elviselni segítő lény iránti szükségletet és az ő jelenvaló léte látásának igényét. Mindkettő olyan elemi váradalmat fejez ki, amely kitölti a parasztember mindennapjait, mert szorongatott léthelyzetében el sem bír képzelni

¹³⁴ Platón: *Kratülosz*. Szabó Árpád fordítását átdolgozta Horváth Judit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2008, 47. (401. a).

¹³⁵ Altieri, Antoine: *i. m.* 74.

¹³⁶ Solymossy Sándor: „*A vasorrú baba*” és *mitikus rokonai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991, 107.

¹³⁷ Erdélyi Zsuzsanna: *A Parasztbiblia* élé, 22.

másvalakit, aki segíteni tudna rajta, s aki életben tarthatná reménységét.¹³⁸ A mesenarratívákból, s persze a legenda- és novellamesékből kitetszik, hogy az sem baj, ha ez a földön járó Krisztus¹³⁹ olykor „érthetetlenül”, vagyis nem feltétlenül a váradalmaknak megfelelően jutalmaz¹⁴⁰ vagy büntet. A lényeg az, hogy az emberek közötti jelenlétével törődésését, az ellene vagy az embertársakkal szemben elkövetett tettek megítélését, intelmeinek megvalósulását és a szeretet reményteli voltát lehet érzékelni.

Az én irodalmi, etno- és valláshermeneutikai megközelítésemben valószínűnek tűnik, hogy valamennyi mesenarratíva Jézus-mintázatot képviselő hőse egy-egy megállapíthatatlanul sokszor hallott, sok-sok „előtörténetben”, mesevariánsban felbukkant, egyéni értelmezéssel és kommentárral átszőtt, gondosan kitalált, évszázadok alatt átformálódott és különböző szociokulturális hatásra átalakult hősmintát követ. Ezek a hősök a „megváltó” Jézus alakjának megannyi lényeges vonását öltötték magukra a keresztyén kulturális körben,¹⁴¹ miközben persze

¹³⁸ Peter Dinzelbacher példaként hoz fel egy történelmi beszámolót Thomas Walsingham krónikástól, aki az 1381-es angol parasztlázadással kapcsolatban azt írja: az igazságtalanságokat a lordoknak tulajdonították, „akik tévesen hittek Istenben; némelyikük azt hitte, amint arról beszámoltak, hogy nincs Isten [...] és nincs feltámadás a halál után, hanem hogy az ember vége ugyanaz, mint a teherhordó állat”. Dinzelbacher, Peter: *i. m.* 64.

¹³⁹ „*Dumitru Florea Crețescu* román mesemondó szerint ma azért nem jár Szent Péter és Isten a földön, és azért nem segíti az embereket s nem tesz csodát, mert a »föld nehéz lett a bűntől [...], mert az ember ember ellen támadt [...], mert egymásért kívánják [...], és mert kihaltak a vitézek a földről, akik a jót megcselekedték.«” Nagy Olga: *Lüderc sőgor. Erdélyi magyar népmesék*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969, 10.

¹⁴⁰ „– Ó, Pétör. Maj teremtok ennek a fiúnak egy lánt feleségül, akivel fogik a halat, és egy szamarat, akivel hordik elanni.” Pétör halász. In: Kálmány Lajos (gyűjt.): *Pingált szobák. Borbély Mihály meséi*. Sajtó alá rendezte Katona Imre. Hagyományaink 6. Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék 1976, 128. Vö. még: „Uram, Teremtőm! mit érdemöl ez a legény, mikő ojan lusta: hogy csak éppen aszt várja, hogy a kört’e a szájába essön? Asz’ongya Krisztus Urunk: Hát aszt a Pányt, a ki nekünk aszt a jó, fris vizet hozta! Asz’ongya szen’ Pétör: De Uram, Teremtőm! hogy gondolod asztat, mikő nem érdemli mög? mikő ojan fris, ez mög ijan lusta? Jaj, Pétör! ez is lusta lögyön mög a felesége is lusta lögyön, akkő hogy élnek mög? De így osz’tán mögélnek.” Krisztus urunk házasítása (Szaján). In: Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjtemény I*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1993, 39–40.

¹⁴¹ „Mitikus vonások övezik alakját: szűztől való természetfölötti születését az Ég csodás jelenségei hirdették meg előre, de a Gonosz erői is felkészültek megsemmisítésére. Próbatétel, csábítás, árulás és erőszak – másrészt a messiást és az Isten fiát csodatetteiben felismerő hívek rajongása kíséri rövid földi pályafutásán, s amikor a Gonosz diadalmaskodni látszik a Megfeszített felett, harmadnapra diadalmas isteni fenségében támad fel hívei előtt.” Hahn István: *i. m.* 204.

tagadhatatlanul megőrizték az ókori keleti vallások és eposzok, a pogány hiedelem- és mondavilág hőseinek számos, nagyon karakterisztikus vonásait is.¹⁴²

Teljes mértékben joggal vetette föl Keszeg Vilmos a *Mitológia, vallás vagy hiedelemrendszer* című tanulmányában:

„Meghúzható-e a határ hiedelem és vallást között? Illetve a kérdést megfordítva: van-e egyáltalán határ a hiedelem és a vallás között? Tereptapasztalataim azt bizonyítják, hogy nincs.”¹⁴³

Azt javaslom, hogy komolyan töprengjünk el a meglehetősen gyorsan kimondott „nincs” válaszon, még ha több kiváló folklorista, például Erdész Sándor is osztozik ezen a véleményen.¹⁴⁴ Ugyanis a folklorista tereptapasztalaton nyugvó egyértelmű kijelentése közel sem ilyen magától értetődően egyértelmű a „vallásos mesével” szoros olvasási gyakorlattal rendelkező irodalmár számára. Mondhatnám, a mesemondó intenciója, illetve a bibliai történetek és hiedelemtörténetek narratívába szövése, az értelem-összefüggésből kiolvasható jelentéstelítettsége, az egymást helyettesítése vagy éppen kiegészítése, erősítése, értelmezői hatása nagyban meghatározza a határvonal meghúzhatóságát. Keszeg és Erdész számos olyan vonást említ meg érvelésében, amelyek egyaránt jellemzők a folknarratívában felbukkanó bibliai történetek és hiedelemtörténetek funkciójára:

„A hiedelmek nem utolsó sorban gyakorlati szereppel rendelkeznek, viszonyulási norma, cselekvési program szerepét töltik be. [...] Az egy közösség emlékeztében felhalmozódott történetek a helyes és téves cselekvésstratégiákat példázák.”¹⁴⁵

Illetve jellemző néhány bibliai szereplő hiedelemtörténetekben való megjelenésének gyakoriságára:

„Néhány bibliai lény hiedelemköre a hivatalos vallásosság és a hiedelem kapcsolatát teremti meg. A mezősegi protestáns magyarság körében is ismert Ilia (Illés)

¹⁴² Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978, 228–242.

¹⁴³ Keszeg Vilmos: *Mitológia, vallás vagy hiedelemrendszer*. In: *Ethnographia* 110 (1999/1), (128–139) 137. Vö. még Schmitt, Jean–Claude: *Prêcher d'exemples*, 21.

¹⁴⁴ „Az újabb mesekutatások eléggé megmutatták, hogy a hiedelemszerű történetek és tündérmesék nem határolhatók el szorosan egymástól, a két műfajban hasonló motívumok, elemek találhatók. Nem lehet határvonalat húzni az *elhívés szempontjából* sem, mert az, hogy egy történet meddig reális és mettől kezdve irreális, a nézőponttól függ, mivel az egyének más-más világszemlélettel rendelkeznek.” Erdész Sándor: *Ámi Lajos meséi. I–III.*, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XIII. Sorozatszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968, I. 84.

¹⁴⁵ Keszeg Vilmos: *i. m.* 134.

esőt, jeget hozó hatása. A keresztény szentek (Mária, Anna, Antal, Mihály) a moldvai és a gyimesi kultúrában erős népi kultusszal rendelkezik.”¹⁴⁶

Mindez – s ezt nem győzőm eléggé hangsúlyozni – nem jelenti azt, hogy ne lehetne olykor éles, olykor pedig csak halovány határvonalat húzni a kétféle történet tudatos vagy kevésbé tudatos szövegbe szerkesztése (re-figurálása) okán, és azok interpretációs gyakorlatában.¹⁴⁷ Mondom mindezt annak dacára, hogy tudatában vagyok annak: a mesenarratívák jelentős hányadában valóban együtt szerepel mindkét történet.¹⁴⁸ Emlékeztetőként és igazolásként álljon itt az, amit a csíkszentdomokosi népmesék gyűjtője, Belatini Braun Olga írt a kötet legjobb mesemondójának, Albert Andrásnak az édesanyjáról:

„A naiv vallásosság, mint láttuk, erősen átítatja lelkét, noha ez éppen önála a hagyomány hiedelemvilágát nemhogy kiszorította volna lelkéből, hanem inkább alapot adott hozzá. Nemcsak hogy megfér a kettő egymás mellett, hanem szintén egymásba idomul, egymást tartja felszínen lelkében a keresztény vallás és hagyomány, hitvilág.”¹⁴⁹

Viszont egyet is tudok érteni Keszeg Vilmos gondolatmenetének záró mondatával: „Létezett egy olyan sáv, amely feloldotta a kultúra két területének merev szembenállását.”¹⁵⁰ Ez a „sáv”, irodalmi értelemben vett folklórműfaj, állításom szerint a „vallásos mese”, amely nyelvi és strukturális felépítésében, a paraszti gondolkodásról és vernakuláris hitlélményről szóló számadásában, tanítói és túlélési stratégiát nyújtó funkciójában, s persze terjedelmében is messze meghaladja a többnyire rövid hiedelemtörténetekét vagy mondákét, legendákét¹⁵¹ vagy exemplumokét, amelyekből gyakorta szeret és szokott is meríteni.

¹⁴⁶ Keszeg Vilmos: *i. m.* 137.

¹⁴⁷ Vö. „A népi tudatban például nem mindig különülnek el a hiedelmek a kifejezetten vallásos természetű képzetektől, de ezt distinkciót tudományos téren mégis célszerű megtenni. Hasonlóképpen nem mindig egyszerű elhatárolni a vallásos és nem vallásos tartalmú népszokásokat sem, vagy éppen elkülöníteni a szövegfolklór vallásos és nem vallásos tartalmú műfajait.” Tánczos Vilmos: Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2010, (13–116) 14.

¹⁴⁸ Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest 1981, 38., 40.

¹⁴⁹ Benedek Katalin (szerk.): *Estefia, Éjjelfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Bev. tanulmány: Hermann Zoltán. Magyar Népköltészet Tára XIV. Sorozatszerk. Magyar Zoltán. Balassi Kiadó, Budapest 2013, 72.

¹⁵⁰ Keszeg Vilmos: *i. m.* 138.

¹⁵¹ Eissfeldt, Otto: *The Old Testament. An Introduction. The History of the Formation of the Old Testament*. Trans. by Peter R. Ackroyd. Basil Blackwell, Oxford 1966, 42–47.

Ami a legmeghökkenőbb, bár számos magyar „népi hitvilágot” kutató kivételként említhető, hogy a hazai és külföldi folkloristák több ezernyi mesenarratíva birtokában is hagyták, hogy az egyes társadalomtudományok kutatói mind a hős-mintázatok, mind a rendelkezésre álló folklórszövegek vizsgálatakor inkább az ókori mítoszokról és kora középkori sagákról tegyenek releváns vagy nagyon is szubtilis megállapításokat.¹⁵² Holott a „vallásos”, „vallásos vonatkozású” mesenarratívák és a szóbeli vernakuláris érzetek konkrét vizsgálatát kellett volna megkövetelniük a kutatóktól, amelyekre bőségesen lett volna forrásuk. Még az egyik legnevesebb francia folklorista, Nicole Belmont is foglya maradt e szemléletnek a *Paroles païennes* című kötetének tanúsága szerint.¹⁵³ Ennek következtében maga a tradicionális népmese és a vernakuláris hit kinyilatkoztatása szorul szinte mindig háttérbe vagy perifériára, mintha kevésbé univerzális volna, és episztemológiai értelemben kevesebb „haszonnal” kecsegtetne, mint a mítosz. Egyet is érthetünk Rober A. Segal megállapításával, amelyet az *In Quest of the Hero* című kötet előszavában fogalmaz meg a folklorista Alan Dundes véleményéről:

„Szolgáltatászen táblázatba foglalja a hős mintázatok, amelyek az ő véleménye alapján inkább a legenda- és meserubrikába passzolnak, mint a mítoszokhoz.”¹⁵⁴

1.2. A Jézus-mintázatok kutatása

Nos, előlegezzük meg, hogy a varázsmesében és a legendamesében jóval többször és gazdagabban jelenik meg a Jézus-mintázat, mint a mítoszok hőseinek/

¹⁵² Noha az én kutatásom sem mellőzi a mítoszokra, eposzokra és mondákra való kitekintést, részben a szövegszerűen bizonyítható áthallás, részben a kulturális örökség változatos szövegeinek összevethetősége okán. Természetesen nem kívánom cseppet sem kisebbiteni a mese mitikus vonzatainak vizsgálatát, és egyet is tudok érteni Gulyás Judittal: „Először is, a mitológiai értelmezés a népmese valorizációjában egy igen fontos állomást jelentett, ily módon ugyanis a kulturális elit képviselői olyan önmagán túli jelentést és jelentőséget tulajdonítottak neki, amely miatt az az elemző figyelem és majd a tudományos kutatás tárgya lehetett, és a mese műfaj a szórakoztató (és komolyan nem vehető) trivialitások szövegtípusából a nemzeti múlt, hitvilág és karakter megismerésének forrása lett.” Gulyás Judit: *i. m.* 43.

¹⁵³ Belmont, Nicole: *Paroles Païennes. Mythe et folklore*. Éd. Imago, Paris 1986, 56–57. Vö. még: „A mese, ez a pusztán szórakoztató mű nem tart igényt sem a vallásos hitre, sem az igazságra.” Belmont, Nicole: A mesék mitikus tartalma. Ford. Szabó László. In: Bálint Péter (szerk.): *Honti és a meserilág*. Didakt Kft., Debrecen, Hajdúböszörmény 2011, (165–191) 165. (Eredeti kiadása: Belmont, Nicole: *Poétique du conte. Essai sur le conte de tradition orale*. Éd. NRF/Gallimard, Paris 1999, 194–225.)

¹⁵⁴ Segal, Robert A.: Introduction to *In Quest of the Hero*. In: Rank, Otto – Raglan, Lord – Dundes, Alan: *In Quest of the Hero*. Princeton University Press, Princeton–New-Jersey 1990, (VII–XLI) XXX.

félisteneinek analógiás leszármaztatása, noha Ozirisz, Attisz, Oidipusz, Heraklész, Hermész, Héra, Artemisz, Kirké stb. szerepe nem elhanyagolható a figureremtésben, kiváltképpen akkor, ha egy kutató a pszichoanalitikus közelítést választja.¹⁵⁵ Erre látunk példát Jungnál is:

„Krisztus születését ezért a hősök születésénél szokásos jelenségek is kísérik, miként az »angyali üdvözet«, az isteni fogantatás a szűzben, az egybeesés a háromszoros coniunctio maximával a Halak jegyében, amely akkoron épp az új eónt vezeti be, egybekötve egy király születésének tudomásával, az újszülött üldöztetésével, a születés egyszerű körülményeivel stb. A hős felnövekedésének motívuma föllelhető a tizenkét éves fiú templombéli bölcsességében, és az anyától való elszakadásra is akad néhány példa.”¹⁵⁶

A Jézus-mintázat mesenarratívában való megjelenésének egyik oka vélhetően az lehet, amiről Solymossy Sándor beszél:

„A népmese mint új műfaj mindenütt akkor lép fel, midőn egyes népegységek kényszer alatt vagy belső fejlődés következtében ősvallásukat fejlettebb vallásformákkal cserélik fel; ilyenkor az ősi mitikus mondák elvesztik komoly súlyukat, az új vallásrendszer másnemű ideológiája rájuk cáfol [...]”.¹⁵⁷

A másik lehetséges oka, hogy a magyar monda- és hitvilág, akárcsak mesekincsünk java része is a kelet-európai és nyugat-ázsiai¹⁵⁸ kultúrkörből származik, ezért az indiai, egyiptomi, mezopotámiai, görög és római mítoszok vagy egy-egy mitológéma¹⁵⁹ és monda, középkori saga szövegváltozatai valószínűleg csak későbbi időkben és többszörös földrajzi, illetve nyelvi áttételen, „vándorlason” keresztül jutottak el hozzánk, ám ennek az áthagyományozódásnak és átváltozásnak megbízható adatok hiányában nem eredethetünk a nyomába.

¹⁵⁵ Bár Kriza Ildikó írja: „[...] már Toldy Ferenc is bizonyította, hogy az antik mítoszok nagy héraklészei tovább éltek az újkori népmesékben.” Kriza Ildikó: Dugonics *Toldija*. Adatok a nagy erejű hős XVIII. századi forrásaihoz. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir–susnē–hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, (204–222) 212.

¹⁵⁶ Jung, Carl Gustav: *i. m.* 58.

¹⁵⁷ Solymossy Sándor: *i. m.* 130.

¹⁵⁸ Uo. 105.

¹⁵⁹ „Kerényinél a »mythológéma« egy mitikus téma sokrétű variációjának egyikét jelöli [...]”. Cusumano, Nicola: Mnemosyné – Lesmosyné. Emlékezet és feledés, mítosz és történelem. In: Szilágyi János György (szerk.): *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Ford. Bencze Ágnes et al. A szerkesztésben közreműködött Komoróczy Géza. Osiris, Budapest 1999, (236–252) 247.

Továbbá azt is fogadjuk el, hogy nemcsak a mítoszkutatókra, hanem a mese-kutatókra is érvényes az ókori filozófia tudósának, Steiger Kornélnak a megállapítása a szövegalakítási és áthagyományozást illetően:

„A mítoszkutatók körében néhány haszontalan erőfeszítés után az az alapszabály győzedelmeskedett, hogy nem kell keresni semmiféle közvetlen, eredeti paradigmát, hanem tudomásul kell venni, hogy ez a félig tudományos, félig szórakoztató jellegű irodalom példányok sokaságát hozta létre, amelyekben az anyag újra meg újra össze lett ömlesztve, bővült és fölhígult, rendeződött és összezavarodott, mindig annak az adott szerzőnek a szorgalma, tudása és intelligenciája szerint, aki egy tucatnyi könyv alapján írt egy újat, vagy megjegyzésekkel látott el egy régi művet.”¹⁶⁰

Ezentúl a hősmintázat-választás kapcsán is ajánlatos a folkloristák és irodalomárokon azon véleményéhez igazodni, hogy tudniillik vissza kell térni a saját mese-anyagunkhoz – kibővítve a tárgykört olykor a Kárpát-medence egészére –, s abban kell analógiákat keresni az újra meg újra „bővült és fölhígult, rendeződött és összezavarodott” variánsokat megvizsgálva, mivel – ahogy egy másik ókorkutatónk, Szilágyi János György az *Arachné* című tanulmányában is rámutatott – nem igaz, hogy bármikor és bármely közösség számára egyformán, intenzitásban és jelentésében egyformán aktuális egy-egy mítosz, mondhatnánk egy-egy mese.

„És minthogy a közeg, amelyben elhangzik, soha nem lehet ugyanaz, minden újraelmondása egy-egy új változata még akkor is, ha szó szerint idézi egy régebben megfogalmazott szövegét, hiszen az állandó, a szüntelenül változó akusztikájú környezetben szólal meg újra és újra; a történet lényege egy, de aktuális tartalma végtelen számú lehet.”¹⁶¹

A magam részéről határozottan le kell szögezmem, hogy ha kizárólag a Kárpát-medencében élő etnikumok varázsmeséinek bőséges és gazdag korpuszát vesszük görcső alá, és pillantásunkat olykor a legendamesékre és mondákra is vetjük, a problémát sokkal inkább a korábbi kutatási módszer és a kiinduláspont helytelen megválasztásában látom. Véleményem szerint:

1. Nem a bibliai történetek kiemelkedő egyéniségei, Mózes, Izsák,¹⁶² Dániel, József stb. és különböző eredetű, különböző korokból származó mítoszok,

¹⁶⁰ Steiger Kornél: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Electa. Sorozatszerkesztő Böröczki Tamás. Gondolat, Budapest 2010, 71.

¹⁶¹ Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Magvető, Budapest 1982, 218.

¹⁶² Lévi, Israël: Le sacrifice d'Isaac et la mort de Jésus. In: *Revue des études juives* 64, n° 177–178, (1912), 161–184.

eposzok és mondák hőseiből kell eredeztetni a mesenarratívák hőseit, még ha tagadhatatlanul sok is a közös vonásuk, ennek következtében ugyanis hajlamosak vagyunk folyton-folyvást a meshős kárára ítélkezni.

2. Ha párhuzamot, megfélemltetést szeretnénk vonni a bibliai történetek egyéniségei és a meshős között, nem az Ó- és Újszövetség kiemelkedő szereplőinek, királyoknak, prófétáknak, mágusoknak stb. és Jézusnak történetiség szempontjából releváns személyiségét, illetve a szinoptikusok és János, majd iskolája utólagosan lejegyzett elbeszéléseiből kikövetkeztethető, valamiféle tudományos tézis révén rekonstruálható cselekedeteit kell felvázolni.

3. Amikor párhuzamot vonunk a bibliai történetek és szereplők, illetve az élőszóban elhangzott mesenarratívák történetei és hősei között, nem a kanonizált szövegekből, történelmi dokumentumokból és irodalmi forrásokból ismert „narrátorok” és „narrációk” nyelvi szintjén elbeszélte történetek primátusát és nagyszerűségét kell hangsúlyozni. Célravezetőbb, hogy azt ne mondjam, üdvözítőbb a mesemondó interpretációs aktusából, a narratívumban megjelenített „illokúciós cselekvésekből” visszakövetkeztetni (*re*-konstruálni) mindarra, amit meg akart érteni és értetni a hallgatóságával. Mondjuk ki habozás nélkül: magukból a konkrét mesenarratívákból kiindulva és az azonos nyelvű vagy egy nagyobb földrajzi régióból származó variánsokat összehasonlítva szükséges és elengedhetetlen felkutatni, meglátni és összevetni a mesemondók által számos változatában megjelenített/értelmezett alakot, Istent, Krisztust, Pétert, Szűz Máriát, angyalokat, tanítványokat és a Sátánt. Ezáltal tudjuk igazolni az egyes szövegek tükrében a teológiai értelemben „tényként” vett (zsidó) Jézus és a többiek népi hitéletben, hiedelmekben¹⁶³ folklorizálódott alakváltozatát: ez képezi recens kutatásunk tárgyát.¹⁶⁴ Nekünk a „vallásos” mesenarratívákban éppen ezen alakváltozatok mindenkor egyediségét, stilizáltságát,¹⁶⁵ nemegyszer bizarrságát („A Jézus pipált, a Péter meg bagózott”),¹⁶⁶ olykor kettős természetét: jutalmazó és büntető,

¹⁶³ „A pogány hiedelmek olyan makacs erővel bírnak, hogy néha sikerült beszennyezniük a mesékbe bekerült keresztény elemeket. Például Isten, az ő szentjei, a Halál, az Ördög pogány istenségekként jelennek meg.” Belmont, Nicole: *Paroles Païennes*, 55–56.

¹⁶⁴ Noha Kelber joggal állapítja meg: „A történelmi Jézus kérdése nem érdekli a mesemondókat és azokat, akik hallgatják őket.” Kelber, Werner: *i. m.* 119.

¹⁶⁵ A mesenarratívákban megjelenített alakokat illetően igazat kell adnunk Geertznek: „Egy nép ethosza nem csupán a nagyra becsült pozitív vonásokat, hanem az általa elítélt aljasságokat is számon tartja; a bűnöket éppúgy stilizálja, mint az erényeket. Geertz, Clifford: Az ethosz, a világkép és a szent szimbólumok elemzése. In: uő: *Az értelmezés hatalma*. Ford. Andor Eszter et al. Osiris, Budapest 2001, (7–25), 13.

¹⁶⁶ Lammel Annamária – Nagy Ilona: *i. m.* 360.

segítő¹⁶⁷ vagy éppen gáncsoló voltát kell meglátnunk, hogy a sokszínűségük mögött kitapinthatjuk a mesemondói értelmezések eltérő szándékát, a mondott sikeres vagy sikertelen voltát és a közösségi elvárás vagy befogadás különbözőségét, amely régióként olykor jelentős mértéket ölthet.

Felhasznált irodalom

- Alter, Robert: *L'art du récit biblique*. Traduit de l'anglais par Paul Lebeau et Jean-Pierre Sonnet. Éd. Lessius, Bruxelles 1999.
- Altieri, Antoine: Phénoménologie de l'expérience amoureuse et manifestation de Dieu. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 95 (2015/1), 71–91.
- Arisztotelész: *Poétika*. Ford. Sarkady János. Magyar Helikon, Budapest 1974.
- Banó István: Egyéniség és közösség szerepe a népmese életében. In: *Ethnographia – Népelet* 55. (1944/1), 26–34.
- Belmont, Nicole: A mesék mítikus tartalma. Ford. Szabó László. In: Bálint Péter (szerk.): *Honti és a meserilág*. Didakt Kft., Debrecen, Hajdúböszörmény 2011, 165–191.
- Belmont, Nicole: *Paroles Païennes. Mythe et folklore*. Éd. Imago, Paris 1986.
- Belmont, Nicole: Transmission et évolution du conte merveilleux. A propos de *Cendrillon* et de *Peau d'Ane*. In: uő: *Mythe, conte et enfance. Les écritures d'Orphée et de Cendrillon*. L'Harmattan, Paris 2010, 219–234.
- Benedek Katalin (szerk.): *Estefia, Éjjelfia, Hajnalfia. Csíkszentdomokosi népmesék Belatini Braun Olga gyűjtésében*. Bev. tanulmány: Hermann Zoltán. Magyar Népköltészet Tára XIV. Sorozatszerk. Magyar Zoltán. Balassi Kiadó, Budapest 2013.
- Benjamin, Walter: A mesemondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról. In: uő: *Kommentár és prófécia*. Ford. Barlay László et al. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1969, 94–114.
- Berlioz, Jacques: Le récit efficace: l'exemplum au service de la prédication (XIIIe–XVe siècles). In: *Mélanges de l'Ecole française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes* 92 (1980/1), 113–146.
- Blumenberg, Hans: A mítosz valóságfogalma és hatóereje. In: uő: *Hajótörés nézővel. Metaforológiai tanulmányok*. Ford. Király Edit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2005, 105–199.
- Bogaert, Pierre-Maurice: L'identité juive de Jésus: une question d'actualité. In: *Revue théologique de Louvain* 33 (2002/3), 351–370.

¹⁶⁷ Fedics Mihály (*Az öreg és a csodálatos vándorló*) meséjében az ismeretlen vándor így beszél az aratást felvállaló öregemberhez: „Na nem baj, apám. Én leszek magának cimborája [...] Na, apám, mostmán magának van hóttig kenyere. Ezt akartam, hogy strapált mán eleget, mostmán amíg él, nyugoggya ki magát.” Ortutay Gyula: *i. m.* 262–267.

- Bonnel, Roland G. – Tobin, Vincent A.: Christ and Osiris. A Comparative Study. In: Israelit-Groll, Sarah (ed.): *Pharaonic Egypt. The Bible and Christianity*. Magnes Press, Jerusalem 1985, 1–29.
- Bottéro, Jean: La mythologie du divin. In: uő: *La plus vieille religion. En Mesopotamie*. Éd. Gallimard, Paris 1998.
- Bruns, Gerald L.: Midrash and Allegory. In: Alter, Robert – Kermode, Frank (eds.): *The Literary Guide to the Bible*. Fontana Press, London 1987, 625–647.
- Cannuyer, Christian: Osiris et Jésus, les bons pélicans. In: Boespflug, Fr. – Dunand, Fr. (dir.): *Le comparatisme en histoire des religions*. Éd. du Cerf, Paris 1997, 223–238.
- Chevalier, Máxime – Camarena, Julio: Nota previa. [Előszó] In: uők: (szerk.): *Catálogo tipológico del cuento folclórico español. Tomo III. Cuentos religiosos* [A spanyol népmese tipológiai katalógusa. III. kötet. Vallásos mesék]. Centro de Estudios Cervantinos, Alcalá de Henares (Madrid) 2003, 11–19.
- Cornet, Geneviève: Les aventures de Thésée lors de son voyage de Trézène à Athènes. Transfiguration d'un jeune aventurier en héros national. In: *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* (2000/1), 28–43.
- Cullmann, Oscar: Les récentes études sur la formation de la tradition évangélique (suite). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 5 (1925/6), 564–579.
- Cusumano, Nicola: Mnémosyné – Lesmosyné. Emlékezet és feledés, mítosz és történelem. In: Szilágyi János György (szerk.): *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Ford. Bencze Ágnes et al. A szerkesztésben közreműködött Komoróczy Géza. Osiris, Budapest 1999, 236–252.
- Czarnowski, Stefan: La Culture religieuse des paysans polonais / The Religious Culture of the Polish Peasants. In: *Archives de sciences sociales des religions* 65 (1988/1), 7–23.
- Dabiezies, André: Mythes anciens, figures bibliques, mythes littéraires. In: *Revue de littérature comparée* (2004/1, n° 309), 3–22., 6. bekezdés. <https://www.cairn.info/revue-de-litterature-comparee-2004-1-page-3.htm> (2021. jan. 23.).
- Dávidházi Péter: *Menj vándor! Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*. Pannónia könyvek. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs 2009.
- Deleuze, Gilles: *Proust*. Ford. John Éva. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2002.
- Devecseri Gábor: Kűrosz és Kroiszosz története. In: uő: *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1973, 157–161.
- Dinzelbacher, Peter: Etude sur l'incroyance à l'époque de la foi. In: *Revue des Sciences Religieuses* 73 (1999/1), 42–79.
- Dobos Ilona: *Gyémántkőgyő. Ordódy József és Kovács Károly meséi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1981.
- Domokos Mariann: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2015.

- Dömötör Ákos: *A magyar protestáns exemplumok katalógusa*. Folklór Archívum, 19. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 1992.
- Dömötör Tekla: Színhagyomány és írásbeliség a középkori epikában Magyarországon. In: Székely György (szerk.): *Esztétörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, 147–159.
- Dömötör Tekla: *A magyar nép hiedelemvilága*. Corvina, Budapest 1981.
- Dundes, Alan: *Interpreting Folklore*. Indiana University Press, Bloomington 1980.
- Dundes, Alan: *In Quest of the Hero*. Princeton University Press, Princeton–New Jersey 1990.
- Drewermann, Eugen: *De la naissance des dieux à la naissance du Christ*. Éd. du Seuil, Paris 1992, 139–160.
- Drury, John: Mark. In: uő: *The Literary Guide to the Bible*. Edited by Robert Alter and Frank Kermode. Fontana Press, London 1987, 402–418.
- Eissfeldt, Otto: *The Old Testament. An Introduction. The History of the Formation of the Old Testament*. Trans. by Peter R. Ackroyd. Basil Blackwell, Oxford 1966.
- Ela, Jean-Marc: Jésus-Christ, Dieu des philosophes? In: *Revue des sciences religieuses* 49 (1975/4), 269–291.
- Erdélyi Zsuzsanna: *Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok*. Magvető, Budapest 1976.
- Erdélyi Zsuzsanna: A Parasztbiblia elé. In: Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1985, 15–35.
- Erdész Sándor: *Ámi Lajos meséi. I–III.*, Új Magyar Népköltési Gyűjtemény. XIII. Sorozatszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1968.
- Freedman, Paul – Marin, Françoise: Sainteté et sauvagerie. Deux images du paysan au Moyen Âge. In: *Annales. Economies, sociétés, civilisations* 47 (1992/3), 539–560.
- Geary, Patrick J.: Peasant Religion in Medieval Europe. In: *Cahiers d'Extrême-Asie* 12 *Religions chinoises: nouvelles méthodes, nouveaux enjeux*, (2001), 185–209.
- Geertz, Clifford: Az ethosz, a világték és a szent szimbólumok elemzése. In: uő: *Az értelmzés hatalma*. Ford. Andor Eszter et al. Osiris, Budapest 2001, 7–25.
- Gesché, Adolphe: L'identité de l'homme devant Dieu. In: *Revue théologique de Louvain* 29 (1998/1), 3–28.
- Gibert, Pierre: *Petite histoire de l'exégèse biblique. De la lecture allégorique à l'exégèse critique*. Éd. du Cerf, Paris 1997.
- Girard, René: *A bűnbak*. Ford. Jakabffy Éva, Jakabffy Imre. Gondolat Kiadói Kör Kft., Budapest 2014.
- Goguel, Maurice: Critique et Histoire. À propos de la vie de Jésus. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 8 (1928/2), 113–148.
- Goguel, Maurice: Jésus et les origines du christianisme, I, La Vie de Jésus, Paris, Payot, 1932. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 12 (1932/1) 67–73.

- Goguel, Maurice: La foi à la résurrection de Jésus dans le christianisme primitif. Étude d'histoire et de psychologie religieuses. In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 13 (1933/1), 76–79.
- Gounelle, Rémi: Actes apocryphes des apôtres et Actes des apôtres canoniques. État de la recherche et perspectives nouvelles (I). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 84 (2004/1) 3–30.
- Gounelle, Rémi: Actes apocryphes des apôtres et Actes des apôtres canoniques. État de la recherche et perspectives nouvelles (II). In: *Revue d'histoire et de philosophie religieuses* 84 (2004/4), 419–441.
- Gounelle, Rémi: Az apokrif evangéliumok. Ford. Farkas Júlia. In: *Keresztény Magvető* 113 (2007/2), 138–147. http://epa.oszk.hu/02100/02190/00210/pdf/KM_2007_02_138.pdf (2021. nov. 17.).
- Görög-Karady Veronika: A Bolygó Zsidó és társai a magyar folklórban. In: uő: *Éva gyermekei és az egyenlőtlenség eredete. Mesék, teremtéstörténetek, etnözemiotikai elemzések (Afrika, Európa)*. Szóhagyomány. L'Harmattan, Budapest 2006, 71–105.
- Gulyás Judit: A magyar mesekutatás kezdetei. Henszlmann Imre komparatív tipológiai és szimbolikus mitológiai mesetanulmányának koncepciója. In: Balogh Balázs (főszerk. et al.): *ETHNO-LORE*. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXX. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013, 37–68.
- Gyáni Gábor: Mítoszban, folklórban és történelemben elbeszélt múlt. A múlt többféle elbeszélhetősége: változó időbeliségek. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklor és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 9–18.
- Hahn István: A két Krisztus-mítosz és a történelmi Jézus. In: uő: *Hitvilág és történelem. Tanulmányok az ókori vallások köréből*. Kossuth, Budapest 1982, 203–229.
- Hanula Gergely: *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek” és a fordítás*. Argumentum Kiadó, Budapest 2016.
- Heller, Bernát: Eléments aggadiques dans les règles herméneutiques du Caraïte Qirqi-sáni. In: *Revue des études juives* 89, n° 177–178, *Cinquantenaire de la Société*, (1930), 237–244.
- Heller, Bernát: Quelques problèmes relatifs aux légendes juives à propos des Exempla of the Rabbis publiés par M. Gaster. In: *Revue des études juives* 81, n° 161, (1925), 1–26.
- Horsley, Richard A.: Jézus contre le nouvel ordre romain. In: Baslez, Marie-Françoise (éd.): *Les premiers temps de l'Eglise de saint Paul à saint Augustin*. Éd. Gallimard, Paris 2004, 310–321.
- Isambert, François-André: Religion populaire, sociologie, histoire et folklore. In: *Archives de sciences sociales des religions* 43 (1977/2), 161–184.
- Jung, Carl Gustav: *Válasz Jób könyvére*. Ford. Tandori Dezső. Akadémiai Kiadó, Budapest 1992.

- Jourdan, Fabienne: Dionysos dans le Protreptique de Clément d’Alexandrie. In: *Revue de l’histoire des religions* 223 (2006/3), 265–282.
- Juhfijankó. In: Kálmány Lajos (gyűjt.): *Pingált szobák. Borbély Mihály meséi*. Hagyományaink VI. Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék 1976, 7–27.
- Karasszon István: Vermes Géza: A zsidó Jézus. Ahogy egy történész az evangéliumokat olvassa. In: *Vigilia* 31 (1966/2), 151–154.
- Katona Lajos: A népmesékről. In: Császár Elemér (szerk.): *Katona Lajos irodalmi tanulmányai*. Első kötet. Franklin-Társulat, Budapest 1912, 146–182.
- Kákossy László: Az idő az állatszimbolikában. In: uő: *Az alexandriai időisten. Válogatott tanulmányok (1957–1998)*. Osiris könyvtár – Történelem. Osiris, Budapest 2001, 166–177.
- Kelber, Werner: *Tradition orale et écriture*. Traduit de l’anglais par J. Prignaud. Éd. du Cerf, Paris 1991.
- Kerényi Károly: *Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok*. Paidion, Budapest 2003.
- Kerényi Károly: *Mi a mitológia?* Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1977.
- Kerényi Károly: Wilamowitz filológiája és a magyar föld antik emlékei. In: uő: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Ford. Kövendi Dénes et al. Magvető, Budapest 1984, 93–110.
- Keszeg Vilmos: Mitológia, vallás vagy hiedelemrendszer. In: *Ethnographia* 110 (1999/1), 128–139.
- Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Második, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1983.
- Koselleck, Reinhart: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2003.
- Kovács Ágnes: *Tanulmányok a mesemondásról*. Szerk. Benedek Katalin – Raffai Judit. Hagyományok Háza, Budapest 2019.
- Kustár György: *A mimézis szerepe Jézus tanításának megértésében*. Sárospatak 2019. [Doktori tézis.] (http://real-phd.mtak.hu/835/1/Kustar_Gyorggy_disszertacio_watermark.pdf (2020. ápr. 14.).
- Krisztus-mítosz elmélete. In: *Wiki.com*. https://hu.axiomfer-wiki.com/750011-christ-myth-theory-LVKLAG#Christ_myth_theorists (2022. márc. 17.).
- Krisztus urunk házasítása (Szaján). In: Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar diakrón népmese-gyűjtemény I*. Fórum Könyvkiadó, Újvidék 1993, 39–40.
- Kriza Ildikó: Dugonics *Toldija*. Adatok a nagy erejű hős XVIII. századi forrásaihoz. In: Csonka-Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir-susnē-hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest 2002, 204–222.
- Lammel Annamária – Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1985.

- Lavoie, Jean-Jacques (introduction et notes): *Proverbes – Adages de Salomon*. Trad. de Alferi, Pierre et Lavoie, J.-J. Éd. Gallimard, Paris 2001.
- Leeuw, Gerardus van der: *A vallás fenomenológiája*. Osiris tankönyvek. Ford. Bendl Júlia et al. Osiris, Budapest 2001.
- Lévi, Israël: Le sacrifice d'Isaac et la mort de Jésus. In: *Revue des études juives* 64, n° 177–178, (1912), 161–184.
- Mackey, James P.: Christian past and primal present. In: *Etudes Celtiques* 29, *Actes du IXe congrès international d'études celtiques. Paris, 7–12 juillet 1991. Deuxième partie: Linguistique, littératures*, (1992), 285–297.
- Magyar Zoltán: *Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák*. Gömör Néprajza LIX. Szerk. Ujváry Zoltán. Debreceni Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen 2004.
- Magyar Zoltán: Mondák a végső időről. A magyar folklór eszkatologikus hagyományai. In: Balogh Balázs (főszerk. et al.): *ETNHO–LORE*. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének évkönyve XXX. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2013, 138–196.
- Magyar Zoltán: Orális tradíciók és népi történelemszemlélet „felülnézetben”. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 372–381.
- Manga János: A kánai menyegző változatai. In: *Ethnographia – Népelet* 57 (1946/1–4), 49–64.
- Marguerat, Daniel: Jésus historique et christ de la foi: une dichotomie pertinente? In: *Revista Catalana de Teologia* 36 (2011/1), 35–53.
- Marguerat, Daniel: *Vie et destin de Jésus de Nazareth*. Éd. du Seuil, Paris 2019.
- Mártonffy Marcell: *Az Újszövetségi példázatok irodalma. Poétika és teológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2001.
- Mezei Balázs: Fenomén és relevancia. In: *Magyar Filozófiai Szemle* 1 (1998/3), 1–23.
- Meynet, Roland: *Lire la Bible*. Éd. Flammarion, Paris 1996, 49–52.
- Nagy Olga: *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi*. Ciganisztikai tanulmányok 6. Szerk. Kriza Ildikó. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest 1988.
- Nagy Olga: *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978.
- Nagy Olga: *Cifra János meséi*. Szerk. Nagy Ilona. Új Magyar Népkiáltási Gyűjtemény, XXIV. Sorozatszerk. Ortutay Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- Nagy Olga: *Lüderc sógor. Erdélyi magyar népmesék*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1969.
- Nitecki, Hanna: L'espace religieux du conte populaire polonais. *Revue des études slaves* 55 (1983), 587–597.
- Olosz Katalin: Történelem, történetírás és szájhagyomány. In: Szemerényi Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2007, 336–342.

- Ortutay Gyula (szerk.): *Fedics Mihály mesél*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel kíséri Ortutay Gyula. Új Magyar Népköltési Gyűjtemény I. Második változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978.
- Palmer, Richard E.: „Hermeneuein-hermeneia” – Ókori szavak használatának mai jelentősége. In: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. JATEPress, Szeged 1998, 59–75.
- Pascal, Blaise: *Gondolatok*. Ford. Pődör László. Etikai gondolkodók. Második kiadás. Gondolat Könyvkiadó, Budapest 1983.
- Patočka, Jan: *Platón és Európa*. Ford. Varga György. Pars pro toto, Magyar Művészeti Akadémia Kiadó, Budapest 2021.
- Perrot, Charles: *Jésus et l'histoire*. Éd. Desclée, Paris 1979.
- Pétör halász. In: Kálmány Lajos (gyűjt.): *Pingált szobák. Borbély Mihály meséi*. Sajtó alá rendezte Katona Imre. Hagyományaink 6. Fórum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék 1976.
- Platón: *Kratülosz*. Ford. Szabó Árpád. Fordítását átdolgozta Horváth Judit. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest 2008.
- Plutarkhosz: Thészeusz. In: *Párhuzamos életrajzok. I.* Ford. Máthé Elek. Magyar Helikon, Budapest 1978.
- Ricœur, Paul: Az én és az elbeszél azonosság. In: uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Ford. Angyalosi Gergely et al. Osiris Könyvtár. Osiris, Budapest 1999, 373–412.
- Ricœur, Paul: A kinyilatkoztatás eszméjének hermeneutikai megalapozása. In: uő.: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Ford. Angyalosi Gergely et al. Osiris Könyvtár. Osiris, Budapest 1999, 116–160.
- Ricœur, Paul: *Az élő metafora*. Ford. Jenei Éva, Földes Gyöngyi. Osiris Kiadó, Budapest 2006.
- Ricœur, Paul: Létezés és hermeneutika. In: Fabinyi Tibor (szerk.): *A hermeneutika elmélete. Tanulmányok*. JATEPress, Szeged 1998, 51–169.
- Ropars, Jean-Michel: Le dieu Hermès et l'union des contraires. *Gaia: Revue interdisciplinaire sur la Grèce Archaique* 19 (2016), 57–117.
- Römer, Thomas: *L'invention de Dieu*. Éd. du Seuil, Paris 2017.
- Schmitt, Jean-Calude: *A zsidó Hermann megtérése. Önéletírás, történelem és fikció*. Ford. Novák Veronika. L'Harmattan, Budapest 2013.
- Schmitt, Jean-Claude: La croyance au Moyen Age. In: *Raison présente* 113 (1995/1), 5–22.
- Schmitt, Jean-Claude: Les traditions folkloriques dans la culture médiévale. In: *Archives de sciences sociales des religions* 52 (1981/1), 5–20.
- Schmitt, Jean-Claude: *Prêcher d'exemples. Récits de prédicateurs du Moyen Age*. Éd. Stock, Paris 1985.

- Simon, Marcel: Early Christianity and Pagan Thoughts: Confluences and Conflicts. In: *Religious Studies* 9 (1973/4), 385–399.
- Szent Jusztinosz: Párbeszéd a zsidó Trifónnal. In: Vanyó László (szerk.): *A II. századi görög apologéták*. Szent István Társulat, Budapest 1984, 133–313.
- Takács György: „Nem szép madár, szárnyas angyal...” Angyalok, madarak és a hajnal az archaikus népi imádságokban. In: *Erdélyi Múzeum* LXXIX (2017/2), 32–66.
- Tardieu, Michel: Héraclès/Jésus dans la sophistique impériale. In: *Archimède: archéologie et histoire ancienne* 6 (2019), 48–54.
- Tánczos Vilmos: Magyar vallási néprajzi kutatások Erdélyben (tudománytörténeti összefoglaló és könyvészet). In: Czégényi Dóra – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc (szerk.): *Oktatás, kutatás, intézmények Kolozsvárt*. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 18. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár 2010, 13–116.
- Theißen, Gerd: *A Jézus-mozgalom. Az értékek forradalmának társadalomtörténete*. Ford. Szabó Csaba. Kálvin Kiadó, Budapest 2006.
- Tillich, Paul: *Rendszerezés teológia*. Ford. Szabó István. Osiris, Budapest 2002.
- Segal, Robert A.: Introduction to In Quest of the Hero. In: Rank, Otto – Raglan, Lord – Dundes, Alan: *In Quest of the Hero*. Princeton University Press, Princeton–New Jersey 1990, VII–XLI.
- Solymossy Sándor: „A vasorrú baba” és mitikus rokonai. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- Steiger Kornél: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Electa. Szerkesztő Böröczki Tamás. Gondolat, Budapest 2010.
- Szapu Magda: *Mesemondó és közössége Kaposszentjakabon*. Ciganisztikai tanulmányok 4. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest 1985.
- Szilágyi János György: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Magvető, Budapest 1982.
- Vax, Louis: Le dragon, bête nocturne dans la littérature orale. In: *Le Portique, Revue de philosophie et de sciences humaines* 9, La nuit, (2002/1), 1–13.
- Vladár Gábor: Az újabb Jézus-irodalom mérlege. In: *Parókia. Dunamelléki Református Egyházkerület*. <https://honlap.parokia.hu/lap/papai-reformatus-teologiai-akademia/cikk/mutat/ujszovetsegi-tanszek/> (2021. jan. 19.).
- Yassif, Eli – Séné, Jean-François: Entre culture populaire et culture savante. Les exempla dans le Sefer Hassidim. In: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 49 (1994/5), 1197–1222.
- Zumstein, Jean: Interpréter le quatrième évangile aujourd’hui. Questions de méthode. In: *Revue d’histoire et de philosophie religieuses* 92 (2012/2), 241–258.

* * *

Folklorists remain indebted to this day for exploring the possible occurrences of Jesus-patterns in folktales: this is a gap that I aim to fill in this study. The storytellers of the Carpathian Basin were fond of creating parallels between the life and deeds of the fairy-tale hero and Jesus. The narration of the miraculous birth, the divine origin, the hidden childhood, the healing

activity, the crucifixion, the underworld passage, and the resurrection as parabolic narratives are presented in plentiful variants. The similarities and differences show that in peasant communities Jesus was imagined as an ordinary man, a teacher, and a helper of the poor. The image of Jesus in the tale narratives sheds light on the mindset and vernacular language of local religious communities.

Keywords: folktale, Jesus-pattern, source criticism, vernacular faith and language, historical authenticity, narrated identity.